

Літературні стремління галицьких Русинів

від 1772 до 1872.

IV.

Ми мусіли застановити ся троха ближе над способом, в який реакція відбила ся на економічнім і народно-просвітнім положінню руського мужицтва, бо інакше годі би зрозуміти той крутий поворот, який тепер наступив в розвитку руської інтелігенції. Виростати вона стала, як ми бачили, із зовсім омужиченого попівства; корінь єї лежав отже безпосередно в народі і доля єї звязана була з тими обставинами, серед котрих довелось тепер жити народови.

Підростаюча інтелігенція була зовсім молода, нова; вона не мала ніяких патріотичних традицій за собою. Прилучене до Австрії звільнило виправді ті тяжкі обставини, в яких нарід руський жив за часів польського панованя, але з другого боку розпаювало нарід на дві половини, і лишивши невеличку галицьку половинку на єї власні сили, підривало дуже звязь зі споминками про народню борбу за свободу, з ідеалами громадського і релігійного житя. Звязь юта і перше не була дуже велика, бо Галичина слабу брала участь в народнім житю і революціях України, але все ж таки була. Тепер вона ставала ще менчою, так що по крайній мір в перших хвилях розросту нової галицької інтелігенції дуже тяжко було жите нове навязати до давнього, минушого, і дати єму ту тверду основу яку кождому народови дають живі споминки блискучої хоть нещасливої бувальщини.

Яко основа розвитку лишав ся отже для молодої інтелігенції лиш сам галицько-руський нарід. З него вона мала зачерпнути собі сили, в нім шукати звязи з історичною минувністю, в нім найти поле для хосенної патріотичної діяльності. Правда, звязь із житем народа була і до тепер, але звязь дуже нещаслива. Нещастє лежало в розуміть ся, не в омужиченю попівства, бо і правдива цивілізація веде також до „омужиченя“, зрівнює і затирає швидко ріжницї поодиноких верстов народа і зближує йїх не лиш у внутрішніх, але навіть і в зверхних проявах житя. Нещастє лежало в тім, що омужичене се було зовсім поверхове, не впливало з глибокого і внутрішнього почутя солідарности з народом, але з варварства і темноти. З такої однаковости нарід не мав жадної користи; ба, ні, вона єму приносила шкоду, бо держала в темноті тих людей, котрі при тодішніх сумних обставинах в Галичині одні могли би підіймати нарід з упадку і просвітити єго.

Вириваючи духовенство руське в Галичині з такої однаковости реформи Йосифа зробили отже нехотячи перший крок до того, щоби ту поверхову солідарність через просвіту переробити у свідому, внутрішню солідарність. Виростаючи через просвіту по над голови тої маси і збираючись поволи у верству письменну, інтелігентну, попівство могло

стати природним провідником народа. Тото переобразоване руського повіства припало було в такий час, котрий як раз годив ся для витвореня інтелігенції здорової і народної в найкрасім значію сего слова. То був час великого духового і політичного руху 18. віку, час, котрий не лиш в незвичайнім степені збогатив у всіх культурних народів науку і літературу, розширив духовий світогляд чоловіка на себе і природу, але видвигнув і народні маси наперед, час, котрий видів основане американської республіки і велику французьку революцію. Навіть реформи Йосифа були властиво лише способом, в який сей великий рух відбив ся в голові самого реформатора.

Але і близькі відносини, в які Галичина через прилученє до Австрії прийшла до німецької культури і літератури, могли в значній мірі вплинути на розбудженє духового життя між молоденькою інтелігенцією руською. Німецька література лиш що підоймалась була тепер до небувалої високости і живости. Цілий світ нових мислей, стремлінь, поривів отвірив ся в тій літературі перед нею, давав їй можливість відразу, з повної груди віддихнути свіжим повітром європейської культури. Той світ нових мислей був би і між руським народом викликав нові погляди на житє і людей, скрінив зароди відродженя, доставив у борбі з ворогом нових способів тай саму борбу вивів на широке поле європейських культурних інтересів, звязавши справу народнього відродженя зі справою поступу загально-людського..

Вже тим одним молода інтелігенція могла би була висвободити ся з під впливу польської освіти, виробленої шляхтою для шляхти. Та елементарна сила, якої майже все, що в народі руським підоймалось по над підневолену масу, лило до польської освіти і пропадало для свого народа, була би підорвана напливом німецької, а через ню європейської освіти, котра не лиш не відгортала би письменних людей від народної маси, але дала би найкрасійшій спосіб звязатись із нею духово, бачити в службі і праці для неї найкрасійшій обовязок образованого чоловіка. Се тим лекше було би дало зробити ся, що народні маси будились реформами з довгого сну, родилось і між ними нове житє. Праця просвітна найшла би була отже сімпатичний відгомін у народніх масах, котрі з одного боку порушені реформами і просвітою, з другого мали таку могучу притягаючу силу, що були би просвітну працю інтелігентних людей своїх конечно нагнули до своїх інтересів і стремлінь, надали їй відповідний напрям і зробили єї в повнім значію сего слова живою і народною.

О скільки судити мож зі споминок про ті часи, розвиток руської інтелігенції починав в перших часах справді йти сею дорогою, інстинктивно навязував до народнього життя. „Сѣдоглавіи старци розповѣдають сь сердечнымъ, можь казати, восхищеніємъ о первшихъ десяткахъ лѣтъ австрійского владѣнія“, каже автор статї „Молодая Русь“*), котрого тут дословно наводжу, „..... найважѣйшимъ, чого Галича дѣти, а особливо рускіи, дождали ся, было про сѣщеніє. Отъ 1772 р. зачавъ

*) „Молодая Русь“, (Зоря Галицкая 1850 р. ч. 81, 82, 86—88). Уступ наведений див. ч. 88, стр. 541.

зарѣти востокъ истинного и всесторонного розвою душевнихъ силъ Галича. Новая епока умственности розпочалась, и съ каждымъ днемъ ставало ся въ темныхъ беськида болюняхъ яснѣйше, веселѣйше. Жажущою душею хватала руская молодь тѣи лучи нового незнаного соньця, а въ серцю еи приобразивъ ся онакшій свѣтъ. Исторія бувальщины, за якую передже не знавъ и не мѡгли знати, отворила му очи, и заохочала, тисла до далшихъ, глубшихъ изьслѣдованій. Чимъ разъ яснѣйше ставало му народное достоинство, честь и слава батькѡвщины передъ его умомъ, а народніи пѣснїи и думы, тѣи наповиднїи звуки зъ небесныхъ краинъ духа, чимъ разъ сильнѣйше вязали до народного слова, ѡткрывали чимъ разъ бѡльше обильнѡсть, мяхкѡсть, цвѣтъ и величавѡсть родимом мовы, розбуджали що день тоскливое желаніе еи дальшого розвою. Слѣдствіемъ того общого желанія было заведеніе наукъ богословскихъ по руску..“

Великихъ слѣдівъ стремліне се не лишило однакож по собі в тодішній літературі. Як легесенький, слабенький відгомін далекої музики пройшло воно в тодішнім житю духовім, не годне проколоти собі дороги, і на довгий час зникло. Заглушила его університеська ученість, (? Ред.) котра не богато питала за новими, неутертими гадками і воліла йти утертою, вигідною дорогою, якою і перше ходили руські учені. Інакше і бути не могло. Перші учені Галичане тих часів, про котрі йде річ, учили ся у патрів Театинів у Львові; їх було мало, та й більше вичувались вони на богословів латинських як руських; вони, як каже Антін Добрянський, „блистають ученостію, але тая не приймаєся въ народѣ“ (Черемшылянинъ 1857, стор 97.) Не богато поправили ся обставини і пізнійше, коли наукові заведеня у Відні і Львові почали видавати перших діячів публичних на полі народного образования і науки. Була у них, правда, „неимовѣрная жажда знанія и ревность къ наукамъ... Русская интеллигенція засіяла въ полномъ блеску Въ одно десятилѣтіе успѣли Русины розвинути столь численнихъ докторовъ богословія, что были въ состоянїи замѣстити ними всѣ катедры университетскїи на латинскомъ и русскомъ языкахъ.“ (Головацкій, О первомъ литер. умств. движ. Русиновъ, стор. 13). Щож, коли і ті доктори богословія также лиш „блистали ученостію.“ Не помогла їм ані „самоувѣренность въ свои силы,“ ані „постоянность и одногласіе въ дѣланію,“ ані навіть те, що у них було „лучшее, на научномъ упражненїи основанное знаніе русского языка,“ (таже, стор. 17), а не помогло тому. бо воно тримало ся сліпо традиції „славено-церковной“ в літературі, було мертве і як найдальше відгороджувалось від перших проблисків нових, хоть іще неясних стремлінь народнього житя, випливавших із духа часу.

„Судьба хотѣла,“ каже далі наведений автор Молодої Руси, „же первшіи учителї богословія, проходящїи ще по бѡльшій части зъ найпервшихъ дней австрійского владѣнїя и первого образования зъ еї рукъ, не поперли истинного духа общого желанія, и завели мѣсто народного языка, въ преподаваняхъ своихъ языкъ словено церковный. Томужто и не взмѡгли тотъ языкъ приняти въ народѣ корени, бо не походивъ зъ народного сердца. Зерно тоє, хотяй по великѡй части зъ

родимихъ нивъ, за надто пристарѣло, абы многонадѣйною билинкою на ново прозябети на оболоняхъ инною уже появою природѣтыхъ.“ (Зоря Галицкая 1850, ч. 88, стор. 541, 542.)

Та все таки, хоч і які слабѣ були стремління народні, що почали були проколювати ся під благодатним впливом реформаторської діяльності тодішнього австрійського уряду, всеж таки вони не пропали зовсім без слѣду і хоть слабо, але таки продирали ся крізь густий туман ученого схоластицизму. Вже Захаріяевич в переднім слові до свого переводу Данненмаура церковної історії (1790) говорить про konieczність просвіти в народній мові.*) А де треба було заспокоїти невідомні потреби щоденного життя, там писателі вже й тоді брали ся писати зовсім по мужицьки. Маю тут на гадці книжечку, звісну в давнійшій бібліографії п. з. „Полѣтика свѣтска“. В ній находять ся приписи початкової товариської огляди, потрібної для кожного образованого чоловіка. Щоби бути зовсім зрозумілим, автор написав ті приписи гарним, чистим мужицьким язиком Розуміється, приписи ті не мають жадної літературної вартости. Але для нас вони важні тому, бо показують, що як потреби життя щоденного піддали авторови гадку написати їх зрозумілим і живим язиком народнім, так інші, висші потреби сего життя викликали би були більше таких народніх книжок і дали би були початок чистій народній літературі.**)

Та рожеві надії на рух між народніми масами, на відроджене руської інтелігенції розвіяли обетавини, про котрі ми згадували в другім і третім уступі. Рух між народом пригас швидко під впливом неприхильних для него стремлінь внутрішньої політики. Через те руській інтелігенції усунув ся ґрунт під ногами майже в буквальнім значіню сего слова. Тота народня верства, для котрої інтелігенція мала відродити ся і котру мала піднести духово, на довгі часи цілковито завмерла. Для кого ж вона мала тепер існувати і жити, кому посвятити своє добуте в школах знанє і свою службу? Для народа? Але парід зник перед ві очима, і вона ставалась зовсім лишньою і непотрібною. То значить, ставалась лишньою яко інтелігенція, яко провідниця народніх духових інтересів, того всего, що становить висше духове житє народа.

*) Йосиф Левіцький, Das Schicksal der gallizisch-russischen Sprache und Literatur, в Йорданових Jahrbücher für slawische Literatur, Jhrg. 1844 стр. 183—185, і стр. 206—210.

**) „Полѣтика свѣцкая“ передрукована мною в „Кіевской Стаинѣ“ 1891 р. пз. „Галицко-русскій Savoір vivre“ (т. XXXII, стор. 281—299.) Замічу тут, що се не була ніяка особня книжечка, як думали між іншим Петрушевич і Головацкій, а становить часть Букваря, виданого львівською Ставропігією в р. 1790. „Полѣтика свѣцкая“ складає ся з 5 глав: 1. О пристойномъ удоженю тѣла, 2. О способъ захованя ся при столѣ, 3. О хожденіи, 4. Якъ принадлежитъ зъ людьми обходити ся. 5. О мовѣ і розмовахъ, по чім ідуть ще Увѣщанія общая. Не тільки з огляду на мову має „Полѣтика свѣцкая“ значіне, але також з огляду історично-літературного. Сам автор єї на початку зазначає, що се річ „отъ иностранныхъ авторовъ вкратцѣ собранная.“ Дослід над жерелами „Полѣтики свѣцкой“ може кинути деяке світло на літературні і культурні взаємини між галицькими Поляками, Русинами і Росіянами при кінці XVIII. віку.

Лишило ся, правда, духовенство, котре тепер, вивчене в семінарії, знало докладнійше виповняти свої священничі обовязки і діставши лучше матеріальне забезпеченє, могло в порівнаню зі священниками „старої дати“ далеко вигіднійше і ліпше жити. Але на тім конець. І тут реакція лишила форму, а знищила зміст, а властиво недопустила до вироблення змісту.

Але вона зробила більше; вона постарала ся о те, щоби тота форма сама не виробила в собі того змісту, що з неї, зі звичайного духовенства, зробив би був свідому своїх обовязків інтелігенцію. Вона перервала звязь письменних людей руських з західною літературою. Всі здобутки нового духового життя в Німеччині, ціла майже література німецька поза-австрійська зістала в Австрії заборонена. Навіть із самої австро-німецької літератури за часів Йосифа сконфіковано і заборонено около 2.500 книжок. (A. Springer, Geschichte Oesterreichs, Leipzig 1863—65, I, 64, 65) Відомі скарги австрійських образованих Німців на сей поступок; відомі і сумні наслідки, які вирости з него для політичного і літературного образованя самих австрійських Німців. Упадок духового розвою, рівнодушність для вищих інтересів моральних були конечним наслідком того насильного відорваня від народної культури німецької. Коли ж для самих Німців наслідки були такі сумні, то що ж говорити о Русинах, котрі ставши письменними не мали чим заспокоїти своїх письменських потреб? котрим лиш німецька література могла на разі заступити літературу і цвілізацію польську і котрі тепер лишались того єдиного рагунку від впливу шляхетської культури? не мали чим підтримувати і розвивати в собі початків образованя одержаного в школах і хоть на будучність стати ся народови пожиточними?

Наступило те, що при таких обставинах наступити мусіло. Відорвані від народа і від європейського образованя вони конечним способом підняли мусіли під вплив сильнішого польського елементу. Мужик-під с сердяком і ременем скидав із себе і то, що єго внутрішню вязало з мужиком-хліборобом, народні звичаї і обичаї, народній демократичний дух і мужицьку бесіду. Наступило поголовне ополяченє, котрє булє тим небезпечнійше, що не лиш форма польська — мова — опанувала руську інтелігенцію, але й дух польський, котрий і без того всіма боками втискав ся в мисли і погляди Русина. Те, що вона виділа у Поляків признане яко добре і цвілізоване, що надавало позори висшої оглади, висшости над темною масою, те вона живцем стала переймати. Від усього простого мужицького вона стала відсувати ся, сподіваючи ся, що таким способом сама забуде і другі забудуть про єї темне, невольницьке, мужицьке походженє.

Окрім єпископа Білянського, котрий поки жив боронив як міг права руського народа і языка, все више духовенство руське тодішніх часів шукало відзначеня в тім, щоби говорити і писати языком шляхти, а не языком свого простого народа. Єпископ Микола Скородинський був горячим прихильником всего, що польське; доля руського языка зовсім єго не обходила, він навіть по руськи не вмів і пасторальну теологію не годен був перевести по руськи, але перевів єї по польськи.

(Левіцький в *Jahrbücher für slaw. Liter* 1844.) Михайло Гарасевич, бувши професор екезетики в руській язиці, видавав в році 1794—1797 в Львові польську газету *Dziennik patriotycznych polityków* *) „Бесіда руського народа була для сих панків за надто простацка; вони єї з погордою від себе відкидали“ каже Головацький Яків (*Zustände*). Митрополіт Ангеллович писав брошури і пастирські посланія по французки, по німецьки, по латині, по польськи, лиш не по руськи (гл. *Estreicher, Bibliografia polska XIX. w*) Митрополіт Левіцький тоже. Два єго посланія вийшли вправді хоть не по руськи то по церковному, але і ті переводили з польського інші люде. (Левіцький в *Jahrbücher*). За часів митрополіта Ангелловича руський язык завмер у Галичині майже зовсім. Зневага і погорда для руської бесіди посунулась так далеко, що богословів котрі богословські науки кінчили по руськи, стали уносліджувати перед тими, котрі вчили ся по латині, зменчували їм дотацію, вважали їй людьми темними і необразованими і наконець зовсім знесли руські виклади (1808). Незабавки вигнано руський язык і з консисторії руської, де він до тепер часом уживав ся (Головацький, *Zustände*). Руські консисторські критошане урядували по німецьки, по латині і по польськи, але ніколи в своїм матернім язиці. „Хто би в тих часах неприязних народности руській міг був коли поважити ся написати просьбу до уряду і консисторії по руськи? Хто би був відважив ся на таке поданє домагати ся резолюції руської? Хто би був поважив ся в висших школах домагати ся викладів в язиці руським? за свідчення або метрики по руськи? Я сам за провадженє метрик в язиці руським перед міністерством усправедливляти ся мусів, і на будуще провадження метрик в народнім язиці міні заказано було. Хто-ж коли з нас священників, котрі мусіли вміти по руськи, з консисторії получав розпорядження і інші обвіщення по руськи? В ріжних чужих языках, лиш не в руським...“ каже Йосиф Левіцький у своїй бесіді на зїїзді вчених руських у Львові 1848 року (Головацький, *Историческій очеркъ основанія Гал. руск. Матицѣ, Львовъ 1850*). Доходило до того, що руські богослови аж в останніх роках своїх наук учили ся троха читати по церковному і по руськи, щоби могли хоть службу божу із церковних книг прочитати Річ ясна, що багато не могли навчити ся, і дуже часто бувало так, що молоді приходники при проповідях збо при сповіди говорили таким каліченим языком, що прихожане їй слабо або таки зовсім не розуміли. (Головацький, *Zustände* 366). А бувало й так, що сільський священник навіть говорити не вмів по руськи ані читати руського письма; і щоби відправити службу, мусів цілий служебник дати собі переписати латинськими буквами; проповіді в церкві до руської громади говорив по польськи. Навіть на таких священниках, котрі що до свого образования і почутя народного стояли троха висше,

*) Головацький Яків, *Die Zustände der Russinen. Jahrb. für slaw. Lit.* 1846 стр 361 - 379. Гарасевич описав потрапив освободити ся по части з під польського впливу і стати щирим Русином. дивись: *Lewicki Jan, Buch Rusinów 1772 1820. We Lwowie 1879. стр. 19—21.*

як решта їх товаришів, відбивало ся сильно винародовлене, якому підпала була руська інтелігенція. Ба, на них може ще яснійше мож видіти, які моральні карікатури вироблювались у нас під впливом того переконання, що все що народне, мужицьке, то грубе, неокресане і повинно як найскорше уступити цивілізованим, гладким формам панського життя. Так на приклад о. Іван Парилевич, приятель і шкільний товариш єпископа Снігурського і щирій Русин любив руську церков і навіть говорив у себе дома по руськи. Любив він своє, бо воно своє, але все таки чуже, панське було для него чимсь висшим і красшим, і коли приходилось виступити в якій урочистій хвили, він убирав ся в латинську комешку і в тій одежі стрічав свого руського владика; молодіж сільську вчив на вечірні по руськи і говорив проповіді по руськи, але кожної третньої неділі говорив до своїх коренно руських парохіян також польську проповідь; виголосивши слова служби божої: „Прійміте, ядите; сіе єсть тѣло мое“ додавав шепотом: „hoc est corpus meum,“ так як би не довіряв, що син божий на руське призначе зійде з неба, а треба его по латині призвати (Русскій Quidam (Хиляк) Воспоминанія изъ минувшости. Новый Пролозь 1884, ч. 164) Коли так робив один з лишніх, то що ж погадати о решті! Лучив ся раз випадок, що мужик свого пароха заскаржив до консисторії, що єму не хоче написати метрики его батька. Заскаржений парох боронив ся перед консисторією тим, що він не годен прочитати давної метрики писаної по руськи, що він у школах учив ся по польськи, по німецьки, по латині, по гречеськи, по гебрійськи, по халдейськи і по італіянськи і має зі всіх сих языків свідомства шкільні з знаменитими постунами, але по руськи его в Галичині ніде не вчили. (Головацкий, Zustände) Ніщо красше не характеризує упадку духовенства, як те, що 1830 року показалась потреба видати „Приручний Словарь Славено-польскій или собраніе неудобъ разумѣльныхъ обрѣтающихся въ книгахъ церковныхъ на языкъ польскій толкованныхъ.“

Коли отже сама руська інтелігенція так скоро забувала про своє руське походжене і підшивала ся під польську народність, то нема чого дивувати ся, що посторонні люде ще скорше стали забувати, а властиво не могли звати, що край, в котрім уся письменна верства, все, що ходило не в сердаці, говорило і мислило по польськи, має би бути руський. Тому самому єпископови Миколі Скородинськьому, котрий був таким горячим прихильником Польщі, співав якийсь стихотворець:

„...O cane, Niclai mea concine tibia laudes!
Foecundo immensas emittit Lechica messes
Terra sinu; immensaeque ejus sunt gloria messes
Lechica Niclaum tulerat quoque terra... *)

*) Idyllion ad Illustrissimum ac Reverendissimum Dominum Nicolaum Skorodynski Episcopum rith. graeco-cath. Leopoltanum anno MDCCLXXXIX... inauguratum. Leopoli, Typis Pillerianis, 4-0.

А щоби ми не мали найменшої непевности, де тота „Lechica terra“ котра „Nictaum tulerat quoque,“ то автор додає: „Locus illi natalis est Zborow, oppidulum unius diei itinere Leopoli distans.“

Тепер ми будемо могли також зрозуміти ті скарги урядові, що руське повієство не підтримує народні школи сільські і не вчить у них дітей. Як могло повієство навчити чого небудь, от хоть би читати й писати по руськи, коли більша половина его сама не зміла по руськи? Але хоть ми за се все й не можемо похвалити руське повієство, то тяжко на него й каменем кинути. Хіба ж воно само себе таким зробило? Хіба ж се его каліцтво моральне не спровадила на него тодішня урядова система, тодішні урядові принципи публичного вихованя? Ся система вся лежала іменно в тім, щоби вже в самім зароді убити кожде самостійне мисленє, щоби з людей письменних поробити машинки урядових „міропріятій,“ неспосібні до ніякої самостійної діяльности. Вона й колонізацію підтримувала лиш томъ, бо знала, що нею дві третини галицької людности засуджує на духову смерть. І вона з руського духовенства зробила такі бездушні маріонетки, котрих не мож було підозрівати, що стикаючись безпосередно з простим народом вплинуть на него оживляючо, через народні школи і просвіту збудять у нім іскру людського і народнього почутя. Уряд тодішній міг бути зовсім безпечний. Хто сам був так політично мертвий як тодішнє руське повієство, той не міг будити темні народні маси до житя.

А політично мертвим воно мусіло буги, бо до політичної мертвоти нагинала его і всю шкільну молодіж тодішня педагогічна система. Смерть духова представлялась як ідеал найвисшої культури. „Певне, що іменно найвисше розвиваюча ся культура наказує як найбільше послушенство самодержавію,“ казав університетський професор Рорер 1810 року в своїй академічній бесіді до учителів і молодіжи.* — „Іменно найвисша філософія права узає, що безусловне підданство єсть конечною потребою державного ладу, що без него ідея самодержавія немислима і вона не лиш учить, що всяке роздумване над тим, чи ми обовязані до послушенства урядові єсть непотрібне, але строго відкидає кожде роздумване, котре проявляє ся в діланю і загрожує державу. Тому то, мої висовопажні панове учителі і товариші, котрі маєте причинити ся зі свого боку до розширення благодатного впливу уряду на галицьких жителів, тому-то мушу Вам при сій спосібности припоручити, щоб ви в сих обставинах часу і місця, в котрих живемо, на те напірали, щоби молодий чоловік поручений Вашому провадженю навчив ся бути послушним. Коли якому народови хоть би лиш поверховно недостає сеї спосібности; коли хоть би котра небудь частина народа думає, що лиш того повинна держати ся, що єї ограниченому розумови видає ся добрим, що йде під лад єї стремліням до панованя, єї самолюбю

*) Rohrer J. Über die Wohltätigkeit des Einflusses der öster. Regierung auf das Königreich Galizien. Eine akadem. Rede gehalten den 3. November 1810 im k. k. Bibliothekssaale zu Lemberg. (Archiv für Geographie, Historie, Staats-und Kriegskunst 1810, стр. 614—616.

тоді наступити мусить публичний безпорядок! Найліпші права помагають мало, коли у тих, для котрих вони зроблені, нема того почуття, що вони обов'язані бути послухними. Добровільне послушення є вже само собою чеснотою, котра дає чоловікові блаженне почуття сповненого обов'язку. Але Ви, мої панове учителі народа, Ви, в котрих руки держава в довірем поклала удержанє і розширенє культури, мусите старати ся, щоби молода душа знала нагнути ся під абсолютне послушення не питаючи довго за причинами розказу. Тоді сповните волю державного уряду і виратуєте культуру від незаслуженого закиду, що вона вироблює лиш непотрібних резонерів... Виступім усіма силами против еґоїстичного, легкодушного часу, в котрім молоді хлопці беруть ся критикувати і поучувати поважні своїм віком і розумом уряди!..."

Се була проста бесіда без глибокого значіння. се була програма шкільна, котра строго перепроваджувалась аж до 1848 року. І сам професор був вірним образом тої системи, і сам на собі доказував, що сліпе послушення є найвисшим степенем культури. „Дух сервілізму показує ся навіть між професорами права“, каже Кубракевич. (Essai... стор. 125, 126). „Рорер, професор політичної економії на првничім факультеті, кожний раз, коли здибає на вулиці губерніального світника, а особливо придворного світника барона Кріґа, стає здоймає капелюх, простує ся як шельвах перед офіцером і остає ся в сім неподвижнім положеню ноти, поки світник не перейде.“

Під такими руками виховувалась також молода інтелігенція руська, котрій залетїї в семінарії ті принципи абсолютного послушення, не питаючого за причинами розказу, впоювались кожної днини, кожної години. Чи ж дивно, що під таким убиваючим впливом, в такій душній атмосфері вивірювали з руської голови висші пориви і стремління, пропадав дух ініціативи?

Але була ще одна причина, котра тим Русинам, що підносились по над темного хлопа, а спеціально руському духовенству впоювала сю теорію сліпого послушення. „Ви пригадуєте собі ще, мої панове“, так кінчив Рорер свою бесіду, „що тогді, як наш двір цісарський відобрав собі сей край, дві третини людности, а іменно цілий руський нарід, був без усяких наукових і шкільних заведенє; ба, що навіть кандидати на руських священників були такі нещасливі, що мусіли в Валяві, в нужденнім селі коло Перемишля, закватировувати ся в курних мужицьких хатах, де їх висвячували вивчивши кілька догматичних приписів. Як се все змінило ся під австрійським панованем!..."

Нігде правди діти! Під австрійським панованем се змінило ся. Послухаймо, як саме повіество дивило ся на своє теперішнє і колишнє положенє. „Подивім ся лиш 50 років назад і побачмо, в якім положеню було тоді наше повіество? який пошанівок, яке образованє, який вплив і поважанє мало воно?“ каже крилошанин Михайло Гарасевич на сінодальнім зїїзді руського духовенства 1806 року*). „Ото видимо,

*) Synodalrede gehalten in der Landessprache an die versammelte Saecularcurat-Geistlichkeit der Lemberger, Haliczzer und Kamienicer Diözes die gr. kth. Ritus am 30. Juni 1806. Harasiewicz, Annales chrp. 815—829.

що наше світське повітство було в найбільшій темноті, що приходники ледви вміли читати і писати і жили в загальнім погордженю. І справді який пошанівок могло повітство мати у світських людей висших верств, коли воно ледви одежою рїжнulo ся від поспільства? Який вплив могло воно мати на них, коли воно само ледви знало перші основи релігії?..... А подивім ся на теперішнє положене повітства, то переконаємо ся, що воно ніколи перед тим не стояло так високо. А звідки се походить? З таски найлагіднішого уряду австрійського. Бо відколи ми прийшли під мудрий, справедливий, лагідний і ліберальними гадками кермуючий ся уряд австрійський від тоді з нами обходять ся по батьківськи, рівно як і з іншими; ми вільні від усякого утиску, признана рівність нашого обряду з другим, признані наші привілеї і права, зроблено все, що треба для відповідного образования і удержання нашого... І коли ж то наше повітство було таке образоване, щоби члени его могли бути публичними професорами на університеті, щоби ми мали стілько спосібности і средств для образования в науках, як тепер?.... І які обовязки лежать за се все на нас? О! нашими обовязками є: несокрушима вірність, привязаність і любов для найлішого монарха. Ті обовязки сповнимо найлучше тоді, коли... повірений нашій опіні народ нашими науками і власним прикладом виховаємо на добрих християн і обивателів. Будьмо отже дорогі, братя, вірні... і при кожній спосібности впоюймо в наш народ, що послушенство найвисшим розказам і бажаням... є конечно потрібне...."

І сю бесіду ми навели в важніших уступах, бо вона більше має значіне, як звичайна бесіда. Вона містить в собі політичний сїмвол віри руського духовенства, всего старшого покоління руської інтелігенції, котрого воно держало ся навіть тоді, коли Австрія перемінила ся з держави абсолютистично-бюрократичної в державу парляментарну, і кермуючим принципом уряду стала політика інтересів. В бесіді тій ми ясно видимо причини, котрі з виростаючої інтелігенції руської зробили послушне орудіє тодішнього уряду. Причини ті ми би описали не зовсім вірно, як би ми сказали, що вони лежали в переході руського народа з під панования польського під панованє австрійське. Вони лежали глубше: в переході з під держави феодальної під державу поліційно-бюрократичну з сильною монархічною властю. Перехід сей відбував ся ві всіх європейських державах, але де інде він впливав природним способом із внутрішнього життя тих держав, впливав поволи, органічно. А в Галичині перехід сей був несподіваним переворотом. Польський феодалізм був для народа руського дійсним лихолітем; з під него він перейшов несподівано в більше урядовані відносини бюрократичної держави, котрі самі собою зробили те, що в декотрих відношенях поправилось незавидне положене народа. Нарід, котрий до сего поправленого положеня не добив ся власною енергією і не мав ніякого понятя о відношенях держави і уряду до народа, не знав, що і нова держава не зовсім відповідала своїм обовязкам і не зовсім достаточно сповняла свої функції. Він бачив лиш, що єму легше стало дихати, а знаючи, що уряд міг би, як би хотів, так само давити его, як давив попередній фео-

дальний уряд, він усі ті переми́ни, к трі поправляли єго долю, приймав як ласку, як добродійство. Уряд міг єго давити так як попередній, міг подарувати єму більше прав як дарував, або й менче. Се все залежало від єго волі і ласки. За те парід почував ся до обовязку бутг вдячним, послушним і покірним, щоби не втратити і те, що єму несподівано впало гей би з неба. Він не годен був віднести ся критично до урядової діяльности, оцінити єї критично і пізнати, що він дістав ледви „minimum“ того, що упорядкована держава дати була повинна для задоволення народніх потреб. Він бачив лиш, що уряд обходив ся з ним доволі лагідно, як тато з малолітною дитиною, пообгороджував єго параграфами, щоб він де не поховз ся, не впав, не покалічив ся і приставив до него опікунів, щоби єго пильнували, доглядали, гладили коли треба або й карали коли треба. Ся політична курателя єму тепер не докучала, бо він був зовсім немічний і власними силами не годен був собі помогти. Навіть коли та курателя заострила ся, коли параграфи і опікуни стали давити єго, він не дуже жалував ся на те. Бо й се діяло ся з ласки, було добродійством.

Особливо духовенство руське мусіло ві всім, що з ним робив уряд, бачити велику ласкавість і прихильність. Із єго нужденного положеня уряд підніс єго так високо, що пошіство справді потребувало лиш в гадці порівнати те що було, з тим що є, щоби чути ся на таким степені щастя як ще ніколи. А що воно само собою було ще слабше як народня маса, то мусіло очевидячки почувати ся до ще більшої вдячности. Все сама думка про те, що уряд міг би, як би хотів, се все єму відобрати так як подарував, або що переміна політичних обставин знов єго може віддати в руки давнього тирана, наганяла на него незвичайний страх. А що така переміна зовсім не була неможлива, показували факти. 1790 року заносило ся під впливом пруського короля на шляхетський бунт в Галичині і сам уряд був у великім страху; 1809 року шляхетські війська, служивші в армії Наполеона, в одній минуті заняли Галичину, позривали австрійські орли, попричіпляли орли польські до урядів і заложили „ржонд народовий“. Метрополіта Ангеловича і офіціала Гарасевича дігнав польський військовий відділ*), коли вони тікали зі Львова і тримав під арестом; сільське духовенство руське натерпілось богато; переслідуване почалося було як за давніх часів. Підчас віденського конгресу а відтак підчас польської революції 1830 року голосно говорилось о тім, що може Австрія відступити Галичину новому польському царству. Духовенство руське, котрому всі

*) Властиво їх арестували самі селяне в гірськїм селі Сенечові над угорською границею і відставили до Стрия в руки польських властей. Гарасевич (Annales 927—928) маскує сей завстиджуючий факт твердячи, що їх відкрили і під арест привели польські емісарії, але М. Устїянович передав нам сей факт докладнійше і з такими подробицями, котрі не дозволяють сумнівати ся об тім, що Ангелович і Гарасевич арестовані були самими мужиками без ніякої участі яких небудь емісаріїв. І. Ф.

ті факти і можливості показували грізне небезпеченство, старало ся тим тіснійше звязати ся з урядом безусловною вірністю і о скільки мож позискати для себе его ласку, представити себе і свій нарід яко єдину силу, на котру уряд в кожній хвилі безусловно може оперти ся...

Так з одного боку нездоровий розвиток тодішньої політики державної в справах мужицьких і народнопросвітних в звязи з системою тодішнього публичного вихованя, а з другого почуте залежности від доброї волі уряду, безпомічності перед польським утиском і зле повермовані інстинкти самооборони відорвали підрастаючу інтелігенцію руську від народа, убили в ній на довго живу звязь з народними інтересами, віру у власні сили, в животність народа і спо-ібність ініціативи в публичних справах.

Тота безпомічність і недовіре до питомих сил народа допровадили також до того, що інтелігенція вихована під довголітньою і безперестанною курателею тодішнього уряду привикла бачити не в народі і в собі, але по за народом, в уряді, силу двигаючу і порядкуючу жите народне і для того і пізнійше, в часах свободних рухів політичних ідентифікувала інтереси уряду з інтересами народа. Завсігди, коли поколіне виховане в першій половині 19 в. виступає в обороні прав народних і бере участь в публичнім житю, мусимо памятати, що воно виховувалось в наведених нами услівях, і що єму від маленької дитини аж до гробової дошки впоювали одну і ту саму науку: не мислити але бути послушним, не критикувати але вірити. Лиш таким способом будемо могли зрозуміти, чому діяльність старого покоління для народа так мало принесла реального пожитку.

І таким лиш способом будемо могли пізнати, звідки виробилась ота податливість руських публичних діячів для кожного уряду, той бездушний урядовий патріотизм галицьких Русинів, котрий, як каже Шпрінгер, вправді багато причинив ся до того, щоби придушити стремління Поляків до відорваня Галичини, але в публичнім державнім житю проявляв ся лиш в тім сліпім послушенстві для уряду, котре називає ся патріотизмом лиш в казармах. (Springer, Geschichte Oesterreichs II., 6).

(Далі буде.)

Іван Заневич.

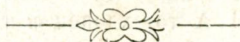
дуг робити, а тої једен буде сьмілії і буде мене зачіпати. А ја јиму потајемно відорву гудзік.

Так вона зробила, але тої хлопец у ночи змркував, шо вона јиму відорвала гудзік тај казав усьім своїм товаришам, шоби собі також повідривали гудзіки. На другиї день приходи тої чьірівник, питаје сьї доньки: Котриї ты зачіпав? — Тої шо гудзіка не маје. Зачьили шукати: у кожного в тьім місци гудзіка ни було. — А, каже тої чьірівник до доньки. — то ти така! Не досить, шо одному позвальцїєш, а ти всьім! — Якось вона јїго переконала, шо вона ту не винна, післав він јїї шче на другу ніч, каже: котриї ты буде зачіпати, тому ти кавалок споднів уріж.

Тої хлопец і того змркував і казав усім поробити собі такі самі дьзурки. Аж на третю ніч вона таки пізнала јїго. То чьірівник казав виставити шибеницьу, шоби јїго завїшьити. Ведут јїго під шибеницьу, за місто, і тої чьірівник з доньков іде. Став він під шибеницев тај просит: Дај ми ше хвильку жити, ше на отїї сопівцї заграти. Як він заграв, а јего војско јак рушит з ліса, з правого боку јде білії реґемент, а з лівого чорниї. А він кае: Видиш, во! Ти мене вішьцїєш, по мене ідут сьвїтити, а по тебе злі. То вже там не було коли јїго вішьити, бо јак те чорне војско на них упало, то всїх порубали хто там був, а того чьірівника з јїго доньксь спалили. Т:к сьї там не зістало ані до-тїцько попелу.

А тої хлопец зі своїм војском вернув сьї назад до цьїсарьї тај сьї оженив з тов паннов, шо сьї з ним тоїї самоїї ночи вродила.

(В Кожицах, пов. городецького від парубка Івана Крилишиного в авг. 1893 р. записав Осип Роздільський.)

Літературні стремліня галицьких Русинів

від 1772 до 1872.

V.

Положенє народа руського в Галичині стало швидко вертати ся назад до положеня, в яким він був перед прилученєм Галичини до Австрії. Духове жите завмерло не розвинувши ся ще гаразд; на місце патріотизму став народній індіферентизм; на місце висших моральних інтересів кастова вузгоглядність. Як в до-австрійських часах так і тепер борба народня ограничила ся і застрягла в справах церковних, відрубність народности руської від елементу польського проявляла ся лиш

в відрубності обряду і церкви. Справи церковні вже тим самим, що письменно верства руська складала ся з одного лиш духовенства, на довгий час були би мали забезпечене дуже велике становище в житю галицької інтелігенції. А через затамоване свободного публичного життя вони в конечности стали єдиною справою, котрою інтелігенція сміла інтересувати ся і тому вся енергія невеличкого числа мислячих людей між Русинами звернула ся лиш до справ церковних. Історична боротьба обох народів і репрезентованих ними принципів, феодального і громадського звела ся знов на боротьбу між латинською і руською консисторією!

Польоване латинського духовенства на руські „душечки“ і протести руської консисторії против латинської пропаганди становлять ще найживіший епізод в цілій тій боротьбі. Але і тут посеред цілої маси папських буль, кардинальських кореспонденцій, придворних декретів чуємо усю безсильність схолястичної і мертвої вчености руської консисторії, котра все за собою мала, крім живого і самосвідомого народа.

Такі справи, як основане митрополії руської ві Львові, впливше по часті з православних підозрінь против руського народа (J. Lewicki, Ruch Rusinów, 13) а по часті з амбітних стремлінь єпископа Ангелловича, (Головацкий, Zustände), затвержене консисторії руської, дотація митрополіта і крилошан, надане консисторії права посилати заступників до шляхотського сойму станового набирали важности первостепенних справ народних. Так мало було в тих часах місця для ширших публичних інтересів, що навіть і церковне питання не могло утримати ся ві всієї своїй широкості і звужувало ся до оборони таких партікулярних інтересів, як інтереси консисторії і митрополітів. Матеріальний добробит, поверховний блиск став головною метою, за котрою уганяти ся стали руські владики. Митрополіт Ангеллович лиш о тім і думав, як би поверховним блиском і помпою „заяти умы и ослѣпить взоры челоувѣческіи“ (Русскій Quidam, Воспоминанія, Новый Прологъ, 1884, 157). Лиш тяжке пригнетене, в якім находив ся тогди руський нарід, може нам пояснити се нещасне потожсамлене консисторських справ зі справами цілого народа. В ґрунті річи всі ті справи народови тільки помагали, як умерла му кадило і можуть послужити лиш хіба до того, щоби в яркійшій світлі показати мертву тишину, яка панувала тоді серед руського народа.

Але ніде правди діти, справи церковні одні підтримували тепер погасаючу іскорку народнього руського життя, вязали ученого крилошанина з темним мужиком руським і нагадували єму, що він з ним становить одну народню цілість, що він не належить до тої народности, котрої язиком він говорив, від котрої переймав звичайі і обичайі і весь свій соціальний світогляд. Вони були єдина річ, котрої він не встидав ся і не вирікав ся, помимо того, що вони також були мужицькі, а по крайній мірі опирали ся на мужиках. Справи церковні були надто єдине поле, на котрім висше духовенство вміло бороти ся не зовсім безуспішно. Бо не лиш уряд австрійський в еманіпації гречеського обряду від латинського не бачив для себе ніякої небезпеки і тому не ставив

їй великих перешкод, але в боротьбі за зрівняне обох церков висше духовенство руське мало за собою живі історичні традиції, котрі сягали від давніх часів аж до остатньої хвилі, мали цілу масу мучеників, котрі за свою віру терпіли і вмирали. Се давало в очах духовенства цілій боротьбі навіть тоді висше значінє, коли вона губила ся в партікулярних інтересах.

Те переконанє, що борючи ся за церковні інтереси вони борють ся за права народні, перемінювало у живіших людей між руським духовенством звязь обрядову в більше внутрішню звязь з народом. Справи церковні тратили свою виключно церковну ціху і ставали ся справами загально народніми, політичними. Історичні акти і документи, на котрі духовенство руське покінкувало ся для оборони своїх прав церковних, по неволі напроваджувати мусіли на сліди ширшої і глибокої боротьби і показувати церковну борбу лиш яко частину тої боротьби. А хоть церковна унія з Римом в значній частині віддалявала уніяцьке духовенство від історичної звязи з народною боротьбою за свободу та все ж таки і в сій формі борба оставалась в ґрунті річи тою самою і велась далі.

Таким побитом стало ся, що і тепер в боротьбі з претенсіями латинської консисторії в Галичині, посеред дбання о пусті марниці часом випливає на верх якийсь факт, котрий показує, що більше енергічні люде між руським духовенством і тепер іноді пізнавали, що народне питанє не ограничує ся на справи церковні, але сягає ширше і глибоше. Таких фактів дуже мало, і вони не мали впливу на розбудженє народної самосвідомости, бо були випадкові, індивідуальні, не пускали глибокого коріння в нарід, бо не шукали з ним звязи і гинули разом з особою, котра їх викликувала. Але поминуті йї не мож, бо вони показують, в який спосіб ті живіші люде старали ся вийти зі свого ізольованя і переломати або обійти ті перегороди, які тодішня система урядова і вихованє поставили між ними і народом.

Таким релятивно живим і енергічним чоловіком був безперечно Іван Могильницький, спершу приходник в Дроздові а вітак крилошанин. Его ученість, знайомість з історичними пам'ятниками підносили его доволі високо по над пересічне образованє тодішнього духовенства. Він інстинктивно чув, що на одних церковних справах не кінчить ся питанє народне і шукав для себе ширшої праці. Таку працю він сподівався найти під крилами митрополіта Левіцького, котрий в перших роках свого вступленя на митрополію показував охоту зайняти ся щиро народніми справами. Він піддав митрополітові гадку — заложити товариство для народної просвіти, котре справді завязалось 1816 року в Перемишлі під назвою: „Societas Presbyterorum Ritus graecocatholici Galiciensium ad promovendam operibus scriptis apud fideles Christi cognitionem Religionis et ad formandos eorundem fidelium mores instituta“. Товариство складало ся лиш з 8 членів: Петра Назаревича, Данила Качановського, Василя Созанського, Івана Турчмановича, Івана Трильовського, Гната Давидовича, Івана Снігурського і голови

Івана Могильницького (гл. Jordan, Jahrbücher für slaw. Litteratur 1844, стор. 207 і 1846, стор. 184.)

Невинне се товариство, котре мало видавати букварі і катехізиси для народніх шкіл, не сподобало ся дуже в Римі і викликало великий гнів між Єзуїтами. Польські феодалі, котрі інстинктивно ненавиділи все що пахло букварем і просвітою, старали ся підбурити римські сфери против митрополіта. Се їм справді удало ся, бо кардинал Северолі розписав ся широко против заложеного товариства і уділив митрополітові сильну нагану за его змаганя. Але уряд австрійський, котрий свої державні права вмів енергічно боронити против римських претенсій і митрополіта вважав за ц. к. урядника, над котрим лиш ц. сарський уряд має право наглядати і у котрого митрополіт зрештою мав велике довіре і симпатію, заявив митрополітові, що буде его боронити в его правах. (Harasiewicz, Annales, p. 1142 1143)

Та основане товариство показало ясно само на собі, що воно не виштивало з потреб життя і не мало ніякого коріння в інтелігенції, а було лиш штучним ділом одного живішого чоловіка, від котрого вийшло і на котрим скінчило ся. Бо помимо затвердження статутів через цесаря і обіцяної урядової оборони воно нічого не зробило. Лиш сам Іван Могильницький видав два чи три букварі, та й ті, як висказали члени виділу шкільного на зїїзді вчених руських 1848 р. „не были ни усособляющими ко чтенію ни стосовными для молодежи“. (Головацькій, Очеркъ осн. Гал. р. Матиць.) Чи товариство для того нічого не робило, що як одні кажуть, Могильницький не допуслав нікотрого члена до праці і з своїми букварями провадив монополі, чи для того, що члени хоть мали добру волю, неспосібні були до ніякої просвітної роботи, — не можу знати. Та се зрештою на одно вийде.

Справа просвіти і шкільництва народнього допровадила до діскусії над питанням язиковим, бо вона тісно була звязана з ним. Хто забирав ся до народньої просвіти, не міг его поминути і мусів дати на него ясну відповідь. В яким язичі просвічувати нарід, в яким язичі писати для него?

Відповідь дуже ясну і досадну піддавав інтелігенції руській тодішній уряд губерніяльний в відозві до митрополіта з р. 1816, котру ми навели в згадці про народне шкільництво тих часів. Але прийнятію відповідь, запровадити в руськім шкільництві язык польський і таким способом признати его добровільно язиком народнім руського народа значило підписати і собі і народови декрет смерті. Правда, тодішня інтелігенція руська признала его була фактично своїм язиком прийнявши его в щоденнім ужитку і урядуючи переважно в тім язичі. Але розширити те признанє і на простий нарід було по просту неможливим. Нарід був темний, виключений від духового життя образованих верств, але навіть ополячена інтелігенція руська виділа, що темнота не затерла в нім цих відрубної народности, про котру мож було говорити що хто хотів, лиш то одно ні, що вона польська. Руський мужик сам собою, своїм істнозанем, був живим хоть нічим протестом против такої гадки.

Але тодішнє вище духовенство руське мало ще один доказ на те, котрий в єго очах більшу навіть мав вагу́ як саме житє. То були історичні документи. Для живого житя воно не богато мало зміслу, бо було від него зовсім відірване. Але памятники єму імпонували. В них воно находило те, чого скривлене вихованє не давало єму видіти перед собою. І для того коли єго противники заперечували істнованю народности руської, воно як зубожілий шляхтич на свої родинні папері поклікувало ся на свідоцтво памятників і мовило: про руський нарід пишуть памятники, отже руський нарід є. І як учений геральдик воно виводило весь родовід руського народа аж до своїх часів і мовило: Ми в простій лінії походимо від того народа, про котрий пишуть памятники, отже і ми Русини. Дарма, що „ми“ були зовсім ополячені, мисляли, говорили і писали по польськи.

Так митрополіт відповів і губернаторови Гауерови на єго заперечєне руського язика.

Але губернатор не зупинив ся на голословнім заперечєню, і коли митрополіт 1821 р. написав пастирське посланіє до свого духовенства в язичі церковнім, то губернатор з очевидним невдоволенєм завізвав єго, щоб витолкував ся зі свого поступуваня і розважив, чи не ліпше було би, писати посланія як доси in der verständlichen Landessprache, т. з. по польськи.

На сю другу зачіпку митрополіт відповів обширною язиково-історичною розправою, написанною Іваном Могилянницьким. В ній автор з усею вченістю тодішніх часів боронить самостійности руського язика від сусідніх словянських, великоруського і польського, з документами історичними в руках відпирає закид, що язык руський необразований і не має своєї письменности. Хіба ж не в руськім язичі писані такі важні законодавчі памятники, як Руська Правда, Статут Литовський і інчі? „Коли би руський язык мало ріжнив ся від польського або з польського походив, коли би язык сей був грубий і необразований, то звідки ж колишній уряд польський прийняв би був в руських вєводствах руський язык яко народній і урядовий і задержав би був єго майже через три столітя?“ (Harasiewicz, Annales, ст. 1003—1004.)

Коротше і яснійше висказав Могилянницький свої переконанія язикові в розправі з р. 1829 під назвою: Rozprawa o języku ruskim. „Odróżniać potrzeba w Sławiańszczyźnie, каже він, dyalekt księgowy, a właściwiej zwany cerkiewny; nim bowiem z początku rzeczy tylko do użycia cerkiewnego pisane były, a dyalekt narodowy w pospolitej mowie ustnej i pisemnej był używany. I mowa ustna inna jest w używaniu ludu pospolitego wiejskiego, a która właściwie jest ojczyzną; inna zaś w ustach ludzi nauką, czytaniem ksiąg, obcowaniem wyższego świata ukształconych, mająca wszystkie własności księgowego języka. I u nas Rusinów dzielić można dyalekt na ustny i księgowy. Księgowy w małej, białej i czer-

wonej Rusi od 13 wieku aż dotąd nie się właśnie nie odmienił.“ З сего сама собою випливала відповідь на питанє: в яким язиці писати. В церковних справах язиком церковним; в світських язиком книжним літописів і судебників, котрий „od 13 wieku aż dotąd nie się właśnie nie odmienił“.

Річ очевидна, що відповідь ся зовсім противорічила потребам теперішнього народа. Писати книжки і ширити просвіту народню язиком 13 віку! Так отже і в тім другім факті, що виходить по за вузкі границі чисто-церковних справ, ми бачимо, як зовсім віддалилась була письменна верства руська від неписьменної, учений крилошанин від темного мужика. Навіть там, де він хотів народови допомогти, він не годен був нічого позиточного зробити, бо в найліпшій разі знав лиш той нарід, котрий до него говорив з памятників, котрий жив в 13 віці, а живого, теперішнього народа, народа віку 19 він не знав.

Він хотів показати, що язык такий же самостійний, як і польський, і се було зовсім розумно. Нерозумний був лиш спосіб, котрого він для оборони рідного языка ужив. Во як ві всіх іччях спорних питаннях польсько-руських так і тут оба народи репрезентують на руській землі зовсім противні прінципи, шляхотський і демократичний. І тут отже против живого духа шляхотського треба було поставити живий дух мужицький, против живого польського языка такий же живий руський. Але він не годен був сего зробити, бо сам на скрізь перейшов був духом шляхотським і такими самими очима дивив ся на мужика як і польський шляхтич. Борбу між руським патріотизмом і шляхотськими поглядами, він, а за ним пізнійше і багато других, хотів залагодити компромісом і найти язык, котрий би був разом руським і шляхотським. А позаяк теперішність такого языка не має, то він як поташаючий за солому вчепив ся за книжний язык 13 віку, сподіваючись, що таким способом здойме з руського народа клеймо необразованности і темноти і против шляхотської Польщі поставить Русь шляхотську. Жаль тільки, що ся Русь шляхотська уродилась мертвою дитиною і ніякі змаганя не могли єї оживити. Сам він мабуть не дуже довірював своїйму язикови, коли своєю розправою о язиці руським написав по польськи, а свою граматику руського языка зовсім не печатав, і як каже Йосиф Левіцький, єї „анї за життя анї по смерти ко образованью ся вь томъ языцѣ не дозволил“.

Такою-ж мертвою і штучною роботою були літературні змаганя Йосифа Левіцького і Кирила Блонського в роках 1820—22. До діяльности Левіцького ми ще вернемо ся, тут лиш скажемо, що і вони оба під язиком народнім розуміли язык не-народній, і їх перша спільна праця переведена з німецького „Домоболіє проклятих“ (Das Heimweh der Verbannten) свідчить виразно, на які бездоріжя сходили ті безперечно ширі люде, котрі мали в собі на стілько енергії і житя, щоби полюбити свій рідвий край і нарід, але не могли пізнати, куди звернути свої патріотичні змаганя і звідки черпати для них здорові і свіжі сили.

Такою-ж ізольованою і даремною була робота крилошанина Івана

Лавровського в Перемишлі. Бо хоть він „добре розумѣль языкъ церковный і народный, першій запровадиль при каедрѣ въ Перемишлі натовѣсть польскихъ гомилій гомиліи рускіи до народа“, але все ж таки і він „не подаль жадныхъ средствъ ко роспространенью языка руского, хотя самъ училь по трошки граматики тыхъ языкѡвъ, вмерь и все съ нимъ умерло“. (Йос. Левіцький в промові на зйїзді руськихъ учених, гл. Головацкій, Очеркъ основанія.)

От і все, що маємо записати про змаганя руського духовенства, виходивші по за вузкі границі справ виключно церковнихъ. Вони не переломали тихъ перегород, котрі духовенство відділювали відъ народа; в своїхъ патріотичнихъ роботахъ воно остало ся ему чужимъ, бо роботи, до котрої брало ся, не розуміло і при тодішніхъ обставинахъ розуміти не могло.

Змаганя ті були зрештою такі незначні і дрібні, що зовсімъ не вменшували переваги справ церковнихъ надъ справами світськими. А ся перевага дуже некористно відбила ся на народнімъ житю. Разъ тому, що будши зъ початку єдиною справою народньою лишъ зъ коначности, питання церковні стали нею опісля зъ привычки. Передъ ними пізнійше зникали або мало важились інчі справи. А потому і за-длятого, що више духовенство, котре зъ природи річи було предводителемъ в борбі церковній, старало ся присвоіти собі проваджене житя народнього і тоді, коли історичні обставини випровадили на верхъ і інчі, ширші питання. Черезъ те житє народа і інтелігенції, і такъ уже звязане урядовою курателею, підпало крімъ того ще й підъ курателею консісторіі і митрополіта. Курателя ся давала ся особливо прикро тоді в знакі, коли міжъ вишимъ духовенствомъ перемагали люде зъ слабимъ характеромъ, котрі для заспокоєня особистої амбіції або ізъ кастової вузкоглядности ставали на поперекъ інтересамъ народнімъ. А се діяло ся завсїгди тоді, коли політика уряду зъ якихъ небудь причинъ обертала ся противъ народа. Тоді више духовенство, виховане підъ впливомъ описаної нами системи, ставало ся добровільнимъ і слїпимъ орудіємъ урядової політики, і вразъ зъ нею давило самостійні пориви і змаганя живихъ і щиро-прихильнихъ народолюбивихъ людей.

(Далі буде.)

Іван Заневич.

Літературні стремління галицьких Русинів

від 1772 до 1872.

VI.

Історичні обставини, котрі виробили ся під впливом тодішньої урядової системи, придавили, як знаємо, здоровий розвиток руського мужика а з ним також письменної верстви руської. Система осягнула все, чого бажала: духове і економічне підневолене народа. Все, що освітненем і наукою підоймалось по над темний народ, виховане було в консервативних поглядах, дивило ся з погордою на мужика і не знало ніякого вишого ідеалу окрім безусловного послушенства; всякі сліди самостійного мислення і свободного духа були придавлені і затерті. А сам народ став робучим волом наукою над ним верстви і в німій розпуці піддавати ся мусів тяжкій своїй недолі. Ще 1824 року, коли несподіване підвишене панщини в Скільських сторонах викликало було великий бунт мужицький, придавлений військовою силою, (М. Устиянович, Месть Верховинця, Львів, 1879, ст. 84) народ побачив, що в своїм незавиднім положеню не має від кого сподівати ся помочи ні ратуку. І в національнім і в освітнім і в економічнім відношеню народ руський замирає.

Завмирає але таки не вмер. Як історичні обставини его придавили, так его й піднесли. Посеред глухого спокою, в який его заколисала попередня чверть нашого віку, обізвав ся нараз свіжий, здоровий голос невеличкого кружка молодих студентів, котрий спас нарід від погібелі і отворив очи кождому письменному чоловікови, у котрого лишило ся ще незіпсоване серце руське, показав ему его положенє і обовязки для народа і спосіб, в який ті обовязки сповнити треба. Голос сей вийшов від Маркіяна Шашкевича і его товаришів. А хоть діяльність сего кружка сама по собі не була дуже значна і не далеко виходила по за границі «кабінетної літературної праці, то все ж таки вона так противорічить духови тодішнього часу, так дуже виходить по за тісні рамки тодішнього публичного життя, що на перший погляд видає ся загадкою. На мужика освітнені верстви дивлять ся з погордою і зневагою, тримають его в темноті, кривдять і використовують его; а горетка молодих студентів звертає свої симпатії і любов до мужика. Образовані верстви руські відвертають ся від живих питань теперішности і від живого народа, грязнуть у схоластичній учености і давно відживших свій вік ідеях і відповідно до того і мисли свої убирають або в польський або в церковний та літописний язык давніх віків. А горетка молодих студентів звертає ся до живого хоть пониженого народа, старає ся пізнати его потреби, его мисли і заспокоєне тих потреб,

розширенє єго мислей і образованє єго ставить собі яко ціль своєї діяльності. І відповідно до того і для вираженя своїх мислей в літературі починає уживати живого хоть простого язика мужицького, старає ся зробити той язик язиком письменним і через те зробити й свій рідний народ учасником культурного життя європейського, в приневолєну масу кинути іскру почутя людського і свободи.

Яким же способом се стало ся? Відгри взяла ся та оживляюча сила, котра серед мертвої тишини загрїла сїх кількох молодих людей до живого діла?

Вона взяла ся відти, відки виїшла попередня система, так неприхильна свобідному розвиткови народів, — з публичного життя західної Європи. Попередня система без великих заходів потрафила скривити або скалічити розвиток таких немічних народів як руський, але не годна була придавити духа свободи і критики між цивілізованими народами Європи. Не лишень в таємних заговорах, але і в отвертій політичній борбі, а передовсім у літературі поступові стремління XIX. віку бороли ся завзято зі змаганями противними свободі, і всюди поступ показав ся сильнішим як реакція. Особливу вагу в цїлій тій борбі, котра містила в собі ріжнородні елементи і стремління, покласти треба на оборону інтересів простого народа в поступовій літературі європейській. Бо не лиш у нас система підневолювала народ, але і в західній Європі. Але тут вона не так дуже приглушила була свободу, щоби відобрати можливість борби. І тому тут разом з підневолєнем народів починає ся політична а особливо літературна борба против него.

Відгомон тої борби відбив ся і о нашу землю; зерна критики тодішніх порядків долетїли і до нас, і у нас викликали своєрідний рух літературний для оборони приневолєного народа.

Дивна іронія судьби зробила так, що посередником між західною Європою і нашим народом в сїй справі стали по часті змаганя, від котрих можна було всего надїяти ся, лиш не оживляючого впливу на руський нарід. То були змаганя до відбудованя Польщі. Відбудованє Польщі і оживленє руського народа! Яке противорічє! А прецінь змаганя ті причинили ся по троха, хоть зовсім против своєї волі, до відродженя руської інтелігенції і стали ся таким способом в приложєню до руського народа сею силою, die das Böse will und das Gute schafft.

Два рази доси після розділу Польщі патріоти польські поривали ся до відбудованя свого царства. Оба рази пориви їїх не вдали ся. Причину тих невдач поступова частина польської інтелігенції бачила в тім, що і за часів Костюшка і в 1830 році шляхта польська свої інтереси поставила висше як інтереси свого народа, що оба рази вона оперла ся освободженю мужиків і через те перешкодила відбудованю Польщі. Патріоти польські були переконані, що без помочи мужицтва нічого і думати їїм про се відбудованє і тому вони, опинивши ся по невдачі 1831. року на еміграції, стали із чужини провадити огнисту пропаганду в ціли освободженя простого народа. Розуміть ся, освободженє простого народа мало бути лиш средством для відбудованя

розпавшого ся царства Орудіє для своєї пропаганди найшли вони в тодішній західно-європейській, особливо французькій літературі. При помочи критичного апарату, який давала ся література, легко було вказати всю несправедливість положеня, в якім стогнав тоді простий нарід в землях колишньої Польщі.

Та позитівна програма, в якій би спосіб сему положеню зарадити, мусіла застосувати ся до фактичних обставин і тому польські патріоти стали домагати ся освободженя мужика від панщини і уділеня єму земельної власности. Сим способом еміграція польська, котра в переважній часті злучила ся була в відоум Демократичну партію, надіяла ся звязати економічні інтереси мужицтва зі своїми державно-реставраційними плянами і обіцянку еманципації надіяла ся до відбудованя Польщі позискати навіть мужицтво руське і тому пропаганду свою перенесла і на руську Галичину. Тут ми єї й находимо в початках трицятих років.

Споконвічні історичні противники як би помінялись тут своїми ролями. Бо коли представителі руської інтелігенції душею і тілом прилипли до консервативних ідей, представителі інтелігенції польської виступають яко пропагатори ідей демократичних і поборники економічних та політичних інтересів мужика. Ся хвилева переміна ролей дуже улекшила роботу польській пропаганді на руській землі. Бо молоде покоління руське вже за-для молодости своєї легко приступне було для гуманних демократичних ідей а несимпатично відносило ся до консерватизму, котрий на кожнім кроці давив і путав єго молодечі стремління. Тому-то воно з запалом стало слухати апостолів нового, нечуваного доси в Галичині слова поступу і свободи і горнути ся під стяг еманципації народа від утиску і неволі. Вийшовши з народа мужицького молодіж руська носила симпатію до демократичних ідей несвідомо в крові, уважала їх як щось свого, рідного, лиш гейби давно забутого і прилипла до них як дитина до несподівано віднайденної рідної матери. Вона липла до них тим радніше, бо обставини, в яких їй судило ся жити, такі були невідрадіні і сумні, що і найтушішому чоловікови душно було в них дихати, а хоть троха живіше серце раде було захопити ся за кожду нову гадку, котра обіцювала перемену і освободжене в сих тяжких пут.

Не дивно отже, що пропаганда ся найшла собі легкий приступ до руської молодіжі, а особливо в руській семінарії ві Львові. Жаль лиш великий, що за-для недокладности історичних споминок із тих часів не можемо докладно прослідити того впливу ві всіх єго подробицях і мусимо ограничити ся лиш на сконстатованю факту, що вплив сей був, і зложити до купи ті дані, котрі про него знаємо. Розказуючи про жите Івана Вагилевича Головацький каже: „В 1830 і 1831 році під час польського повстаня движене польської агітації немогло не мати впливу на Вагилевича... Поляки давали учасій ся молодіжи богато книжок і брошур заграничних політичного змісту котрі волновали молоду душу, будили всіляки фантастичні комбінації і відвертали від шкільної праці. В такім душевнім неспокою що до непевної будучности більша часть студентів ходила на перший курс, але не здавши

іспита, покидала на весну колегії, щоби в осені знов на виклади записати ся¹⁾. Завязавши ся 1831 р.²⁾ кружок Шашкевича і Головацкого говорив і спорив не лиш о питаннях літературних і наукових, але і о політиці (Коцовський, тамже), і не мож сумнівати ся, що спорено в нім і о ідеях, котрі піддавала демократична пропаганда польська. 1834 року тодішній семінарист а пізніший правник Іван Свєлецкий завязав у семінарії першу секцію товариства „Stowarzyszenie przyciastoi ludu“, до котрої належав Дезідерій Гречанський, Іван Покинський, Йосиф Охримович, Михайло Гадзінський і Федір Кульчицький. Зложивши присягу в імени Христа, „першого мученика за свободу“, секція вибрала начальником Івана Свєлецкого під проводом Теофіля Вісньовського, при чім Вісньовський виголосив огнисту бесіду³⁾. Таких секцій муіло в руській семінарії бути більше⁴⁾, і всі головні представники Шашкевичевої групи належали до них⁵⁾; про Вагилевича і Головацкого згадує Зубрицький виразно в листі до Погодина з початку 1842 року і додає від себе: „Жаль, що зійшовша з розуму молодіж по крайній мірі в наших сторонах путає ся в небезпечні сіті, жертвуючи свою долю“ (Письма къ М. П. Погодину изъ славянскихъ земель 1835 – 1861. Москва 1879 – 1880, стр. 563 – 564). Зі своїм приятелем і опікуном Васілевським жив Шашкевич в дуже близьких і сердечних відносинах. А Васілевський мав дуже багато знайомих між тодішніми польськими діячами; до одного з них, Івана Федоровича приходили у Львові многі питомці руської семінарії, між ними мабуть і Шашкевич (Коцовський, ор. cit. XXI.). Спеціальним агентом польських конспіраторів для ловлення руських студентів був „десятник“ Жегота Павлі (тамже, після рукописної автобіографії Як. Головацкого). Свідчать

1) Я. Г. (Яків Головацкий). Судьба одного галицко-русского ученаго (къ біографіи Івана Николаевича Вагилевича). Кіевская Старина 1883. стр. 456.

2) Коцовський В. Введенє до III. тому Рускої бібліотеки, стр. XXIII. Головацкий каже, що сей кружок завязав ся 1833 і 1834 р. „Во время броженія 1833 и 1834 г. молодые люди, студенты университета вздумали составить кружокъ, который-бы имѣлъ цѣлью возрожденіе галицко-русской словесности“ (Голов., тамже стр. 457). Хто прав?

3) Sala, Moritz, Geschichte des polnischen Aufstandes vom J. 1846, nach authentischen Quellen dargestellt. Wien 1867. стр. 62 – 64.

4) Sala, тамже 71... ein auffallendes Zeichen, dass in der Gesinnung der ruthenischen Geistlichkeit, welche, wie wir gesehen haben, bisher an den revolutionären Umtrieben ebenso Theil genommen hatte, als jene des lateinischen Ritus, seit Kurzem eine Wandlung stattgefunden haben müsse... Говорить ся тут о руськїм поповістві загалом, з чого мож заключати, що і революційна пропаганда не ограничала ся на вузкі кружки, але огортала все, а по крайній мірі велику частину поповіства, що отже і в семінарії конспірація не ограничувада ся на завязанє одной секції, але що їй було більше. Кілько іменно, не можу знати.

5) Франко Іванъ. Польске повстанє въ Галичинѣ 1846 року. Зоря 1884, стор. 13.

о тій пропаганді і о її сумних наслідках також акти семінарські і консисторські; „положене було тим тяжше, що арештовано не лиш винних, але і їх знайомих і мешкавших разом з ними; доходження, слідства, здержуваня *titulum mensae* волоклись роками. Встерегтись було тим тяжше, що до конспірації належала майже вся інтелігенція польська, котра при тім уважала Русинів *ex obbo* за своїх.“ (Коцовський, *op. cit.* XVIII.) Арештовані Поляки вмішували при переслухуванях і Русинів (тамже XXVIII). ||

Окрім завязуваня секцій свого стоваришеня пропагандісти провадили також устну і книжкову агітацію, проповідували рівність і вільність усіх людей, роздавали революційні книжки і звивали семінаристів, щоби скінчивши богословські науки і ставши сільськими священниками розширювали такі самі перекованя жеже сільським народом і старали ся позискати его для заложеня демократичної республіки обіймаючої всі крайні колишньої Польщі. (M. Sala, 62—64.)

Певне, що пропаганда ся, котра ведена була з незвичайною енергією і силою і навіть між руським мужицтвом уміла найти собі подекуди хвилевих прихильників (Sala, 71—73), багато причинила ся до виробленя політичного світогляду тодішньої руської молодіжи і помогла навязати єї духове жите і стремління посередно з житем і стремліннями західньої Европи. Заквасивши, так сказати, сей світогляд прогресівними ідеями о рівности, вільности і братерстві всіх народів і людей вона в великій мірі причинила ся до того, що тодішня руська молодіж не заскорула так як старше покоління в тісних границях партікулярних інтересів і дрібниць, не звела ся ні-на-що, не дала ся так скоро зломати ані не пагнула ся під убиваючим впливом абсолютизму, але виступила з ним до завзятої хоч нерівної борби. Вона дала руській мисли ширший розмах і полет, обернувши єї працю в сторону народа і надавши їй в службі для народнього освободженя здорову ціль і нацрям.

Але пропаганда для заложеня демократичної республіки в краях належавших до колишньої Польщі мала для руської молодіжи також багато небезпечного. Бо вона не знала і не признавала жадного руського народа, а знала лиш двацять чи двацять кілька міліонний нарід польський, живший від Балтійского до Чорного моря, від Карпат аж геть далеко по за Дніпро. І як з одного боку вона з огнем і запалом вступала ся за інтересами і відродженем мужика надіючись збити его головою підвалиною нової Польщі, так з другого боку з таким самим огнем виступала против інтересів і відродженя руської народности, чуючи інстинктивно, що руська народність і відбудоване Польщі, то вода і огонь. Молодіж руська і без того так само як і старше покоління руське була ополячена на стілько, що мислила, говорила і писала по польськи, приймала польські звичайні і обичайні. Шашкевич на пр. до 1830 року писав свої стихи по польськи (гл. лист Вагилевича до Погодіна з д. 9 іюля 1843. Письма 643; Коцовський *op. cit.* XX.). Тепер затагнувши єї в свої демократичні ідеями і поступом запроваджені пляни польська пропаганда легко могла зацитьками єї мужицькі і народололюбні інстинкти обіцтованими політичними і соціаль-

ними реформами і за то відорвати єї зовсім і на віки від руської ому-жиченої народности.

За обіцювані матеріальні користи руський мужичий нарід у Галичині стратив би був найкращу і найчеснійшу половину своєї інтелігенції, заплатив би був отже за грушки на вербі чистим золотом і причинив собі на довгі часи як найбільшу шкоду.

На щасте сей шкодливий вплив польської революційної пропаганди зрівноважив ся інчими впливами, котрі також мали своє жерело в духовім руху західної Європи, але дістали ся до галицко-руської молодіжи інчою дорогою, в інчій одежі і з інчою закраскою.

Маю тут на думці ту сторону європейського духового руху, котра менчу звертаючи увагу на політичні потреби простого народу звернула ся передовсім до морального і духового боку народнього життя і в пізнаню сего боку шукала чи то скріплення своїх поглядів на людськість і закони єї культури, чи то духового зближення з народом і єго ідеалами. Рух сей проявив ся між інчим в етнографічних студіях над народом, дав початок кільком галузям теперішньої науки і посередно, в дальшій своїм розвитку, мав також дуже важні політичні наслідки. Мав він їх особливо в землях словянських, де через супротивні історичні обставини народні маси попали ся не лиш під державне але і національне панованє чужих народів, Німців, Мадярів, Турків, а верхні веретви зовсім відстали були від свого народу і перейшли на сторону народности пануючої (Драгоманов Мих. Передне слово до повістей О. Федьковича. Київъ 1876, стр. X, XI.). Тут сей рух з початку чето науковий, швидко викликав окрім етнографічного інтересу також політичні і національні сімпатії для підневолених народностей і дав початок голосному і до тепер не завершеному ще національно-політичному рухови народів словянських.

Він проявив ся також і між Русинами під панованєм російським. І тут він держав ся з першу в вузких границях етнографічно-наукових, але поволи також перейшов на поле національне і дав початок самостійній руській літературі незалежній від державної літератури російської.

Майже рівночасно з політичною пропагандою польської демократії а по части навіть троха скорше рух сей уділив ся також руській молодіжи в Галичині. Збірники українських пісень Цертелева Максимовича, Срезневського, малоруська граматика Павловського а також перші літературні праці на українським язичі, Єнеїда Котляревського і Квітичні повісти дістали ся до Галичини і мали тут дуже багатий вплив. Збірники пісень не лиш подали оіоляченій молодіжи руській історію рідного краю в високо виробленій поетичній формі, але показали багатство і високий розвиток тої мужицкої мови, котра відчуженому від мужика письменному Русинови видавала ся такою неокресаною і грубою.

Коли отже з одного боку політична пропаганда польської демократії збудила в молодім руським поколіню горячий інтерес для питань політичних і помогла міні звернути ся зі своїми сімпатіями до мужика,

то з другого боку літературна пропаганда українська не дала застигнути тим сімпатіям на якісь неіснуючим, абстрактним мужику. Представивши в живій поетичній формі борбу мужиків того самого краю і походження що й воно, література українська навчила его, котрому мужикови має посвятити свої сімпатії і змагання, коли хоче, щоб праця его скорше чи пізніше принесла пожиток і бодай трохи причинила ся до відродження народа. Очевидячки мужиком тим міг бути лиш той, що говорив язиком народніх пісень і дум історичних і в серці своїм задержав ті самі погляди і ідеали, які виставлялись в тих думках. Се був мужик руський.

Зі щирим запалом звернула ся отже молодіж тодішня до відпайденого народа свого, котрий єї неясним сімпатіям і мріям дав ясну і живу форму і в поетичних образах стала описувати его славу хоть сумну бувальщину, тяжкі злидні его теперішности, надії на крашу долю в будучности (гл. Вагилевич, Переднє слово до нар. пісень в „Русалиці Дністр.“ 1836.).

Думи українські показали також молодим Галичанам, хто був, як виразив ся Вагилевич, тим „понужателем із народа побратимого“, котрий рідний їх нарід „томив гірш Татар“. Підручники української і галицької історії Енгеля, Гоппе, Бантин-Каменського і інших довершили і доповнили того, чого в думках не мож було найти. Потомки тих „понужателів“ жили ще й тепер між ними і так само томили нещасливий нарід; сумна теперішність неперервано вязалась із такою ж сумною минувістю. Ненависть за кривди нанесені предками руському народови зливалася з ненавистю за кривди роблені народови потомками. Перша річ пробудившої ся до народньої свідомости молодіжи руської була отже борба з ними; стремління до свободи народньої виявити ся мусіло в стремлінню до освободження себе з під впливу польського. Бо чия ж се як не польська вина була, що „нам судило ся послідними бути“, що „коли другі Словяне вершка ся дохаплюют, і если не вже то небавком побратають ся з повним ясным сонцем, нам на долині в густій студеній мраці гібти“ (М. Шашкевич, Переднє слово до „Рус. Дністр.“)?

Так отже історичний антагонізм приспаний на хвильку мертвлячою атмосферою реакції збудив ся зараз, як скоро свіжий вітер західноєвропейського жита занесений на руську землю звільнив духову темряву і вернув руській письменній верстві спосібність самостійного мислення і спостереження. Голосними і енергічними словами висказав антагонізм сей Маркіян Шашкевич:

Радість, радість Галичане!

Не загостит більше враг;

Греми Дністре, шуми Сяне —

Не прискаче вовком Лях!

Не прискаче вовком Лях! (Зоря Галицька 1849, ч. 7)

Само собою розуміеть ся, що такі погляди на рідну історію і на відносини польської народности до руської мусіли швидко переіменити відносини молодіжи руської до демократичної пропаганди польської, му-

сіли збудити в ній підозріне і недовіре до людей, котрі хотіли на руській землі закладати польську демократичну республіку. Бо і проповідники сеї республіки були також потомками того народу, котрий на руїнах сам стійности руського народу розжив ся і розпаношив ся, котрий для удержання себе в своїм упривілейованім становищі і тепер мусів руйнувати все, що пахло руським духом і саморідним житєм руським. Вже то, що своє тайне стоваришенє, до котрого вони вербували і руську молодіж, вони назвали Стоваришенєм люду польського, не відшувало нічого доброго. Адже ж на руській землі люду польського не було!

І справді; на однім засіданю найвищої власти сего стоваришеня прийшла 1836 р. під наряду скарга прийятих до сего стоваришеня руських богословів, що при названю стоваришеня на нарід руський не звернено ніякої уваги. „Коли би польські демократи сю несміливу заяву будившого ся народнього почутя були признали справедливою, коли би були руській народности підхлїбили і своє товариство назвали може „стоваришенєм люду польського і руського“, то сеї факт остав би ся був може без наслідків“, каже Сала (op. cit. 98). „Але такий виступ видав ся властям стоваришеня як нечувана зарозумілість. Деж був той нарід руський, котрий хотів стоваришеня з польським? Хіба ж східна Галичина не була від часів Казимира Великого злучена з польським царством і так ґрунтовно ополячена, що той ніби руський нарід складав ся лиш з мужиків і попів? Хіба ж руський язык не був лиш языком церковним і говором простого народу, так що навіть з найнижших шкїл переважно був викинутий і що руське попівство в проповідях і товариських житю уживало переважно польської мови? Але горда відправа, котру семінаристи одержали на свою скаргу, зробила те, що вони дуже охолоули для цілей стоваришеня. Бо вже з того вони могли пізнати, що польські демократи не признають їх ніколи рівноправними і лиш о стілько будуть їх терпіти в своїм стоваришеню, о скілько вони будуть безусловними і слїпими слугами польської справи. Скоро отже в руській семінарії прийшло до утвореня руської, або як єї Поляки злобно називали „московської“ партії. (Sala op. cit. 98.)

Зірванє зносин польські агітатори не приймили рівнодушно. Вони зрозуміли незабавки, яку велику страту понесли через відступленє руської молодіжи богословської і попівства, стративши в руській половині краю від разу весь ґрунт під ногами. Спорадичні проби ратувати свою справу між чужим народом питомими силами не удавали ся (про роботу Ценґлевича гл. Житє і Слово, I, 392—401) і їм не лишило ся нічого іншого, як лиш свою пропаганду політичну, звернену спершу лиш против шляхти і уряду, звернути тепер і против руського попівства. Користей се Полякам не принесло, і було лиш виразом злести, що добача так несподівано виховнула ся з їх рук.

От і все, що можемо на разі сказати про взаємини польської демократичної пропаганди і руського народнього руху. Певна річ, відомо-

сти сі скупі і недокладні; може бути, що деякі нові матеріали кинуть на се більше світла. Певним видаєть ся нам хіба те, що пропаганда та мала якийсь вплив на початок руського руху літературного 30-тих років і на вироблене політичного і соціального світогляду тодішньої руської молодіжи; напечатана в Русалці Дністровій Шашкевичева повісточка „Олена“ носить на собі, як думаю, виразні сліди того впливу і виглядає немов цензурне виданє в беллетристичній формі нецензурних проклямацій польських („потанцюем з гнобителями“ і т. і.)

Далеко виразніше прослідити можна вплив другого європейського руху, про котрий ми згадували. Перші хоть слабі сліди того впливу, котрі зрештою не мали дальше сягаючих наслідків, ми бачимо незабарки після закінчення війни з Наполеоном. „Скоро мир благодійні свої плоди начав на люде розсівати, каже автор Молодої Руси (Зоря галицка 1850 ч. 85) і кожде племя власною о собі яло думати думку, возлелія і на Галичій землі хвиля, в которій і вічні скали зеленою приодівають ся барвою. Ідея народности вержена в світ німецькими і іншими письменниками возсіяла тогда-то в яснім людем виді. Ляхове, Чехи, Сербове і омаль не всі Славянщини щепи возприяли ю з найвисшою ревностю і вигрівали горячим чувством душевного страданія і тоскливих воспоминаній. Во всіх сторонах Славянщини греміла една піснь, принадна, наповидна. Она не могла відбитись бездільно о руський слух і руське серце. Неописанная тоска, якаєсь недогадаемая жалкість завладіла була руською молодь Галича. Була то хвиля, мож би сказати, перших болестей будущего порода.“

„Тямлю ще як нині, бо ж і мої літа молодші стрітили тую хвилю, як нераз ровесники мої на всеучилищу львівськім розмавляли за рушину, за бувальщину, за святую батьківщину, а слези точили ся не єдиному по блідавенькім личку. Они тужили за чим-то, ждали чогось-то, надіялись на щось-то; они желали щось-то сказати світу, обголосити по сусідщині, но слова не возмogli ще оддзвеніти чувства вириваючого ся з глибоких глубин серця. Сюда і тудя озвав ся голос вправді, однакож боязливо, слабо, як тая дитина, що лебедіти пічне. Не було ще півця, не було соловія....“

Початки впливу словянського руху починають ся у Відні. Петро Паславський, від року 1820 сотрудник при церкві св. Варвари у Відні не лиш правив службу божу після приписів восточної церкви і говорив кождої неділі проповіді по руськи, на котрі окрім невеличкого числа Русинів приходило багато Словянів, Сербів, Хорватів, Чехів, щоби послухати руської бесіди, але потрафив свою хату зробити осередком для всіх Галичан, Русинів і Поляків, котрі приїжджали до Відня. Сюди заходили також і перші знаменитости словянського руху, як Копітар, Вук Караджіч, Коллар, Людевіт Гай, і окрім особистого знаомства уділювались зі своїми гадками представителям братнього руського племені (Дѣдицкій Б., Михайль Качковскій и современная галицко-русская литература. І. Львовъ 1876. стр. 80). Особливо Копітар старав ся вплинути на молоде покоління руське, і під его проводом образував ся перший руський писатель, про котрого ми вже згадували,

Йосиф Левіцький. Ми бачили, що перша проба Левіцького не вдала ся, і знаємо чому. До него справді дадуть ся приложити слова тільки що наведеного автора: він хотів щось сказати світові, але „слова не годні були ще віддзвені ти чувства вириваючого ся з глибоких глубин серця“. По першій сій пробі він замовк на цілих десять років, не тому, що розмахував ся до більшої праці, але тому, що не мав що сказати. Се перше навязуване духових взаємин з рухом словянським не вдало ся і не мало жадного оживляючого впливу на руське народне жите. Згадуємо про него лиш для історичної докладности.

Інчою дорогою і о кілька літ пізніше пробрав ся вплив словянський до галицької молодіжи. Появились між нею півці і соловії: „три молодці, Маркіян Шашкевич, Яцко Головацький і Іван Вагилевич віддихаючи, казав-бись, єдиними грудьми... сполучили ся яко покрєвні духом в ширю дружинну і проходячи з народа спізнали потреби, вислідили желане его або може зродили ся з ним і понявши ясно задане доби вергли ся розумно на родимую ниву“ (Зоря Гал. 1850 ч. 88). Діялось се 1831 року. Вони були тоді на філософії (теперішня 7. і 8. кляса гімн.) „Товариші називали їх в насмішку „руска тройца“; все в трійку говорили, читали, критикували, спорили — о літературі, народности, історії, політиці, майже все по руськи. Смільй Шашкевич скоро придбав і zorganizував ширший кружок молодих людей. Кождий вступаючий подавав усім членам руку і обовязував ся чесним словом працювати ціле жите в користь народа і відродження руської народньої словесности. Щоби освятити свою звязь прийняли словянські імена: Руслан Шашкевич, Далимир Вагилевич, Ярослав і Богдан Головацькі, Мирослав Илькевич, Велимир Лопатинський, — були і Всеволоди, Мстислави, Володарі і др.“ (В. Коцовський, Введенє до III. т. Руської бібліотеки, стр. XXIII.)

Оживлене жите тодішніх часів само їх звело до купи. Шашкевич записав ся на філософію 1829 року, прийнятий до семінарії, але незабавки за малу прорину вигнаний ходив часто до бібліотек, мав багато знайомих між польськими товаришами, між котрими тоді почалось було таке горяче жите. Знайомість з Поляком Василевським, дідичем Княжого, де він рєдив ся, і его опікуном, улєкшила єму вступ до бібліотек; він міг добити ся того, що другим не удавало ся, визиченя Калайдовичевих Билін Кірші Данилова; сам Василевський знайомив его з літературою українською, польською і сербською; Чех Іван Православ Коубек, пізніщий профєсор чеської літератури в Празі, познайомив его з літературою чеською. Вагилевич також 1829 р. записав ся на філософію (Коцовський, ор. cit. XX, XXI). І его приймали відразу до семінарії. Але ще зі Станіславова, де він познайомив ся з польською і німецькою літературою, він привіз до Львова велике замилуване до книжок і науки; замилуване се привязало его близше до народніх діл, до історії, етнографії, філології і археології словянських народів. Занедбавши через те шкільні науки він упав при іспиті з математики, мусів виступити з семінарії і кінчити філософію на свій власний кошт. На світі бібліотека університетська і Осєолінських, всілякі

наукові і ненаукові подорожі, а особливо політичний рух між Поляками ще більше пірвали его в вир публичного життя і ширших інтересів, так що філософію він скінчив аж 1837 року. Чеський писатель Кароль Владислав Зап познайомив его з чеською літературою (Головацький Я. Судьба одного галицько-руського ученого (Къ біографіи Ів. Вагилевича). Кіевская Старина 1883. стр. 456, 457. Коцовський стр. XXI.) Головацький був в Львові ще в гімназії. Вже тоді дістав був Котляревського, Квітку, Державіна, Карамзіна; на квартирі стояв з двома братами і другими студентами-Русинами, з котрими співав церковні і народні пісні „Дайже боже добрий час“, „Станьмо брата в коло“, „Не ходи Грицю на вечерниці“, „Ой пігнала дівчиненька ягнятонька“, і тоді вже списав собі коло 10 народних пісень. На філософію записався 1831 року, читав безнастанно в бібліотечі університетській і Оссолинських, переважно книжки історичні і язикословні (Коцовський, ор. сіт. XXII). Однакове замилуванє до науки і справ народних швидко їх познайомило між собою. З Шашкевичем познайомився Вагилевич на філософії, з Головацьким у бібліотечі, побачивши, що і сей живіще интересуєся наукою і літературою.

Увійшовши таким способом в круг широких наукових, національних і політичних інтересів, стоячи під впливом окружаючого їх руху словянсько-національного і польсько-державно-політичного і з свого боку впливаючи на него, молода громада руська почала свою діяльність. Перша ціль, котру вона собі поставила, щоби прилагодити ся до публичної праці для народнього відродженя, була — пізнати той нарід, его минушість і теперішність, его потреби. І молоді громадяне пустилися в подорожі. Вагилевич перевандрував бойківські сторони, а Головацький пустився около 1832—34 року пішки в дорогу, зійшов Стрийщину, Дністром в низ зайшов у Станіславщину, звідав розвалини Галича, в Коломиї познайомився з Верещинським, почуючи в убогих хатах, добре бідуючи, зайшов аж на Буковину, а всюди робив записки, збирав пісні. Се мало вплив і на его шкільні справи; філософію він не годен був скінчити скоро; другий рік кінчив в Угорщині, і курс в Кошицях, другий аж у Пешті. За те в Пешті познайомився зі словянськими, переважно сербськими студентами, котрі пізніше літературним змаганям молоді громади стали в великій пригоді (Коцовський тамже).

Р. 1834 Головацький з Вагилевичем покинувши університет пустилися знов у дорогу, сим разом у західну Галичину. Граф Тарновський шукав спосібних студентів знаючих по руськи і по словянськи, щоби ему впорядкували его архів, і за порадою Шашкевича Василевський припоручив ему обох наших громадян. Коли вони перед тим переходили через краї коренно-руські, то тепер прийшлося їм вандрувати через край, котрий найбільше утерпів під впливом колонізації. Особливо за Перемишлем мало вже було чути руської бесіди. Нарід був тихий, смирний, ві всім уступаючий, приголомшений перемагаючим колонізмом. Вагилевича обурювало се незвичайно сильне ополяченє краю. В одній корчмі, де вони попасали, сидів Русин-мужик в чорній свитці і жінка

в полотнянці, говорили з собою майже шептом по руськи попиваючи горівку. Нараз з шумом увійшли два люде, високі, сильно збудовані, Мазури-фірмани, почали з собою голосно говорити і зупинивши ся на-конець коло Русинів підступали все ближше і ближше майже штуркуючи їх. Русин узяв фляшку з горівкою і відійшов з жінкою на другий кінець стола. Але Мазури не відступили: вони підійшли до другого кінця стола, все голосно розмовляючи. Русини відійшли до другого стола; Мазури за ними і знов їх приперли. Русини і се місце кинули і стали в кутику коло дверей, тримаючи фляшку в руках. Подорожних поразило зухвальство Мазурів, але ще більше здивувала їх податливість прибитих Русинів. Коли Мазури вийшли до своїх коней, оба подорожні почали дорікати руському мужикови, чого він позволив сторонському Маурови так збиткувати ся над собою, та й ще у себе дома; адже ж на своїм смію і когут сміливий „Паничу, ви не знаєте, який то лукавий народ, ті Мазури!“ — сказав мужик, — „вони навмисне шукали зачіпки, а ми люде спокійні, всякому чортові вступаємось, на що нам біди? Від Мазура і полу вріж та тікай.“ (Головацкій, Къ исторіи... К. Стар. 1883, ст. 652—655.) Тяжко обом народолобцям руським врзалось в серце те глибоке упокоренє рідного народа, тим тяжше може, що й ціла Галичина находила ся в такім постиднім положеню і навіть не дуже вже чула свій глибокий упадок.

Під такими ріжнородними вражіннями, які виносила молода громада зі своїх літературних студій, з безпосередних спостережень подорожних, із окружаючих єї обставин суспільних і політичних, вона забрала ся до своєї патріотичної діяльності. Може за-ляя некоиче добре розвивавших ся взаємин з польськими агітаторами, а може таки з вродженого замилуваня громада обернула свою діяльність на поле літературне і до праць етнографічних та язикових.

Початок до сих праць дав Маркіян Шашкевич ще 1832 року, занявши ся записуванем народніх пісень. Збірничок єго ввійшов увесь у збірник народніх пісень польських і руських Вацлава з Олеська 1833 року, як загалом уся руська половина сего збірника, то робота руських богословів (Зоря Гал. 1850, ч. 88). Р. 1834 починають ся етнографічні змаганя Івана Вагилевича. Записаних в селі Ясені стрийського округа кілька коляд він читає своїм товаришам, котрі їх приймили з великим запалом; декотрі з них напечатані були в Русалці Дністровій 1837 року. 1835 року видав Лозинський „Ruskoje wesile“. 1838 року Данкевич збирає матеріали до діла „О празниках і обрядах“; Илькевич подає Головацкого збірничок приповідок до цензури, котрий виходить 1841 року у Відні. Радість, з якою молоде товариство приймало перші збірнички народньої літератури, загрила Вагилевича до дальшого збираня. Він позискав до своєї праці ще кількох товаришів: Михайла Тимяка, Андрія Навроцкого, Андрія Маковія, Юліяна Скопчинського, Якова Головацкого, Степана Луцка, Михайла Медвецького, а особливо свого приятеля І. Бірецького, „котрий пламенним серцем обняв усе словянське, особливо поезію, гордив ся тим, що він

Русин“ і мав великий збірник народніх пісень. 1842 року він мав над 210 коляд записаних в різних сторонах Галичини, поминувши дуже численні збірнички інчих пісень народніх, находивших ся у него і у других (гл. Вагилевич, Листи до Погодіна). Уже сам спис імен, котрі одному лиш Вагилевичеви доставляли свої збірнички, а ще більше великий збірник народніх пісень Якова Головацкого, котрий ввійшов геть пізнійше у Москві, зложений також з цілої маси малих збірничків і своїми початками сягає до сих часів, свідчить, що в працях етнографічних брали участь не поодинокі люде, котрих з піснями вязав археологічний інтерес, але що се було діло громадське, праця цілого кружка молодих патріотів*). Більше ще може як археологія і етнографія тягнула їх та внутрішня жива сила народньої поезії, котра не лиш заспокоювала естетичні і поетичні потреби образованих людей, але вязала, зливала їх з народом, з его долею і недолею, з его горем і надіями, закрашувала собою їх погляди і розвивала народолобні інстинкти у свідомий патріотизм. Окрім літературного значіння праці ті мали отже посередно також і значіне політичне.

З якими теплими, задушевними чуттями молоді збирателі відносили ся до народньої поезії і який вплив вона мала на них, видно найліпше з листу Вагилевича до Погодіна з 8. листопада 1843 року. „Яко гірняк з тих сторін, де живуть Бойки“, каже він, „я як усі мої крайне глибоко зріс ся в Верховиноу, з єї дримаючими лісами і глибокими зворами і з всім тим, з чого складає ся природа і жите чоловіка. Знаю, що кілько раз моя мати стояла і гляділа на гори з слезами в очех, я, мала дитина, зі здивованєм споглядав на ню. Коли-м був у школах, дуже-м тужив за горами і нічо мене так не радувало, як бути дома на святах, особливе на Коляду (Різдво). Бо тота Коляда, то найбільше свято у Верховинців; вони знають, що в ній є величні споминки давньої золоті бувальщини та й прекрасний спів сумно-врочистий відповідає тим споминкам. Нераз, против волі родичів, прибігав я, 14-літній хлопчина, пішки зі школи зі Станіслава на Коляду, аби лиш учучи свою славу молодецку в піснях колядних. Може бути, що ся велична старосвітська поезія Коляд зі своїм особливим чудесним світом розсвітила мою фантазію, збудила мою душу з просоня. Може навіть бути, що вона миші дала перо в руки.“

*) Крім названих тут збирачів, котрих збірки по більшій часті не дійшли до нас, треба згадати ще Ст. Петрушевича, котрий около 1832 р зібрав споре число приповідок у Добрянах коло Стрия, далі Івана Мінчакевича, котрого збірочка приповідок з 30-тих років находить ся в „Народнім домі“ і Гнідковського, котрого багатою збіркою покориетував ся впорядчик галицько-руських приповідок Вєслоцкий у Петербурзі. Збірка Петрушевича дійшла до нас у кількох рукописах, з котрих один находить ся в бібліотеці Осесинських, два в бібліотеці університетській у Львові, а один перед кільканадцятьма роками находив ся в антикварні Гельдця у Львові і куплений був звісним варшавським збирачем приповідок Бернфельдом. Переважна часть сего збірника була впрочім друкована польськими буквами в часописі „Przyjaciel Dłomowy“ 1857; дечого, звісно, не пропустила тодішня цензура. I. Ф.

Разом зі збиранем народніх пісень ішли й інші етнографічні, археологічні та язикословні „послідуваня“. Вагилевич пише о Гуцулах, Бойках, Гайдамаках, Лемках, Судомирянах, розкопує могили і пише про ушовби в Розгірчи, дупла в Поляниці і в Стениці, про берди в Урїчи; збирає матеріали і пише про монастир в Скитї, про „звїздословіє“ Словян а особливо Русинїв, про свято Коляди, збирає матеріали до „архітектоники словянської“, пише словянську символіку, працює над словянською демонологією. 1839 р. пише Лозинський граматику руського язика; Вагилевич від 1835 року готує словарь і більшу статью о язичї южноруськїм; К. Скоморівський укладає в перших часах 40-вих років обширний Словарь руського язика (див. листи Вагилевича до Погодіна), а Михайло Петрушевич, парох в Верчанах а опісля в Печенїжинї уложив в р. 1845 короткий „Словарь рускій“, котрого ориґінал перехований доси в рукописи у о. Ем. Петрушевича, пароха в Буску (напечатанї з него лишень 2 випуски в Коломиї 1864 р.). Однакож праці ті не ограничувачи ся на однім народї руськїм. Відроджене галицької молодїжи було многосторонне. Як з одного боку воно віддаювало єї літературно і політично від Поляків, так з другого зближувало єї до других народїв словянських, у котрих то брше, т. р. рівночасно почалось таке саме науково національне відродженє. Вона не лиш стала знайомиги ся з їх народньою літературою і перекладати на свою мову їх літературні памятки (так нпр. Шашкевич переклав сербські народні пісні і за порадою Срезневського чеську Королеводворську рукопись і Суд Любуші (Драгоманов, Передне слово до повістей Федьковича. Київ 1-76, стор. XVII), Вагилевич тоже Короледворську рукопись (лист до Погодіна з д. 22 окт. 1836, стор. 624),— але вступала з ними в безпосередні зносини і кореспонденцію: Шашкевич зі Срезневським (Драгоманов, ор. cit. XVII); Вагилевич с Шафариком (лист до Погодіна з 13. янв. 1836; лист Шафарика до Погодіна з 22 юля 1839), котрий єго статью про Гуцулїв і про ушовби в Розгірчи напечатав по чеськи в Часописьмї чеського Музея, з Кіреєвським*), Лукашевичем, котрим посилає свої Коляди, з Погодіном (Письма ст. 624), з котрим веде довголітню наукову кореспонденцію, посилає свої збірники народніх пісень і наукові розправи до печатаня, просить о присилку всіляких великоруських наукових матеріалїв і українських книжок Гулака-Артемовського, Шевченка і инчих; Головацкїй з Мацейовським і Погодіном (Письма 652—654). З галицької сторони вийшов був навіть проєкт, — неточну листовну переписку перемінити в стислу, спільну літературну працю в однім спільнім науковім журналі. „Упрашыв бих Вас ще“, пише Вагилевич до Погодіна 13. дек. 1836 року, „абиете розміркували, чей би можно було издавати письмо періодичное посвячене послїдуваням о древности з всего огляду, в н а-

*) Про екземпляр „Малоросійских Приказок“ Гребінки, присланий Вагилевичеви Кіреєвським з єго автографом гл. Зоря 1887, стор. 66, замітка В. Коцовського „До біографїї Вагилевича“. Екземпляр сей, з автографом ушкодженим якоюсь вададєською рукою находить ся в моїм посїданю.

шем і вашем нарічю, а ще лучше і чеськім і польськім. Се було би тельмом трібне і хісновато, ци то для просвіченя загалового словенського, ци для літературної взаімности: письмо подобне принесло би торонкий гаразд. Сполусписателі найшлибись зде у нас і чей инуди.“ Проект сей не вдався; такий чоловік як Погодін зовсім інакше розумів „просвічене загалове словенське“ і літературну взаімність. Але проект цікавий сам по собі; він показує, як живо і гарно розвивала ся тоді діяльність літератури між Русинами, які великі користі вони бачили і для себе і для других народів словянських в літературнім зближеню зі Словянами і в якій формі вони се зближене собі представляли.

Найбільшу користь і найбільше зближене Галичане мали, розуміється, зі своїми рідними земляками на Україні. Який великий вплив мали на них українські збірники народніх пісень, ми вже згадували. Не менший вплив мали і перші літературні праці українські, як Енеїда Котляревського, Квітчині повісти, літературні збірники Гребінки, Метлинського. Вони викликували щирій запал у галицьких читателів, котрий так поетично проявляє ся в думі Шашкевича до Миколи Устияновича „Пабратимови“ і в єго листі до Михайла Козловського, котрому він 1842 року посилав Ластівку Гребінки і Думи і пісні Могили.

„Рідні любезенькі!“ пише він. „Несе ся воздухами до Вас, мої миленькіі, шпарка Ластівка. Ой ластівка-ж-то ластівка! Такої ще в роду ніхто не бачив, бо не то іно, що гарно виспіває та щебече та так мов примовляє, — а то ще і на зиму не ховає ся, і все снує ся. і все літає і все виспіває, що забудеш і біду і горе і смуток і журбу і здасть ся тобі, що завсїгди весна. От така то летит до Вас Ластівка. При Ластівці стушає вагою сатовитий, сумний, казавбись престарий Могила і заглядає не так як Ластівка весело в віконце, — а стушає в землю під могили, цілує давний порох, обнімає кости, а нагорнувши там сили у свої груди, гуляє з вітрами по степах або з вороном по під небеса“ (Зоря Гал. яко Альб. 1860 гл. також Руска Бібл. III, 120).

Але окрім того праці ті дали їм практичний приклад і доказ, що і мисли письменного чоловіка дадуть ся прекрасно виразити простою мужицькою мовою, скоро лиш мисли ті живі і сам чоловік сисейбний про живе думати. Під їх безпосереднім впливом і захоотою стали і наші галицькі писателі писати по народньому. Їх писаня дали початок нашій літературі в Галичині. З початку вони держали ся майже зовсім складу і духа народніх пісень, були як би писаним продовженням устної словесности, як се бачимо в поезіях напечатаних в „Русалці Дністровій“, в „Вінку“ і в поезіях Моха: „Мотиль“ (1841). Сюди віднести належить, також літературні проби згаданого вже Стефана Петрушевича, пароха в Добрянках, написані в 30-тих роках під титулом „Людская повестька о С. Петръ“ и тогож „Первошисна Опера. Мужъ старій Жѣнка молодая, домовая забавка въ єдномъ дѣйствіи з громадскихъ повѣстокъ уложена“, а дотепер переховані в рукописи у о. Ем. Петрушевича пароха в Буську. Але повели вони починають розширювати

свою роботу. Не лиш етнографічні і язикословні праці, не лиш поезії і оповідання їм на гадці; вони беруть ся і головні пам'ятники європейської літератури присвоювати своїй літературі і в вільних перекладах подають нам Іліаду Гомера, Віргілієву „Пісню про хліборобство“. Як гарно їм се удає ся, показують недавно видані „Переводи і наслідування Осипа Шухевича“ (Львів 1882). Про других, як про Ковшевича перевід Гомерових пісень (про него оповідав міні один студ. мед. у Відні) нічого сказати не знаємо, бо вони або пропали або ще ховають ся денебудь у рукописах. Найважнішими однакж суть проби народно-просвітної літератури, в котрих як загалом ві всім перед вів молодій громаді Марвіян Шашкевич. Він, як бачимо із виданих недавно его творів, переводив євангеліє на народній язик і написав дуже розумно уложену Народну Читанку.

Все те показує нам, в який спосіб відбив ся вплив духового життя Європи на політичний і літературний світогляд тодішньої руської молодіжи і як той світогляд виразив ся в єї позитивній діяльності. На мужичім ґрунті, так до тепер поневірянім і запущенім вона як на скалі хотіла оснувати відродженє свого народа; побачивши, що мужик був єдиною живою частиною народности, вона, сама жива, цілим серцем пригорнула ся до грудей мужицьких, в котрих з давньою силою і свіжістю билось здорове народнє серце, заховались і жили історичні традиції і спомини про бувальщину. Все те вона старала ся пізнати і вивчити, і в тій мірі, як єї пізнанє росло, вона хотіла взяти ся до другої, важнійшої роботи, до просвіти народної, хотіла поділити ся з народом своїм знанєм, з пасивного участника публичного життя зроби ти его активним діячем.

Ся наукова і народно-просвітна діяльність не була навіть така дуже незначна, як на перший погляд видаєть ся; бо че треба забувати, що всего про ню ми не знаємо, що навіть і провідники тодішнього руху ледви чи звали всю его ширину між тодішньою молодіжю. Лиш від часу до часу дійде нас якась звістка, що той або сей ровесник Шашкевича робив то-то а то-то, або між старими ґратами на якім попівськїм стриху найде ся яка недодерта рукопись і стане живим свідком, що властитель єї колись давніше, за молодих літ брав ся щиро служити своему народови і що ему не чужі були думки про волю і гаразд народній...

Все ж таки і те, що ми бачимо, показує, що рух був здоровий і спочивав на здорових основах. Недостатків було багато і не малих, як при кожній початковій роботі. Коли-б праця розпочата могла була розвиватись нормально, без великих перешкод, то певне вже в трицятих і сорокових роках народня література була би станула в Галичині на твердих ногах і рік 1848 не застав би був Руськів так неготовими, як се дійсно стало ся.

Обставини тодішнього політичного життя знівечили майже всі змагання молодих патріотів. Навіть ті праці, про котрі ми згадували, остались по більшій часті лиш пляном або не могли бути докінчені. Тяжка

рука поліції, цензури і львівської консисторії потрапила зломати всіх живіщих людей а з людьми також їх заміри. Гірко признати ся, але нігде правди діти: орудієм реакції було више руське духовенство; руські руки виконали яму патріотичним змаганям руським...

Бо ті пориви давно забутої народности, про котру всі думали, що вона давно мертва, були не лиш для революційної пропаганди польської дуже немилою несподіванкою, але і для всіх тих, хто з мертвоти руського духа черпав свої сили, для кого тога мертвота була основою неограниченого панованя або приносила великі політичні користи. Легко зрозуміти, що всі ті пануючі верстви дуже задоволили ся, коли побачили, що та тверда, несокрушима скала, на котрій вони опирали свої особисті і політичні комбінації, почала ні з сего ні з того рухати ся і давати знаки життя. Wir haben mit einer Nationalität (з польською) vollauf zu schaffen, und diese Tollköpfe wollen noch die todtbegrabene ruthenische Nationalität aufwecken! — сказав директор поліції Пайман. (Коцовський РБ. III, стор. XXVII). Не диво що задоволений уряд з недовірем почав слідити за сими поривами і „шукати якогось утаєного гальванічного апарату, котрий їх викликав“ (Sala, 101). Задоволило ся також і више духовенство руське. Воно, на котре уряд з таким довірем здав був догляд над простим духовенством, уважало себе перед ним скомпромітованим. Молоді семінаристи, тримані і муштровані під таким острим доглядом, зачинають нараз писати книжки, ходити по селах і записувати якісь пісні, говорити про самостійність народа руського, а до того язиком грубим і неокресаним, котрого уживане в книжках уже само по собі містило признаки непростимого бунту, бо ставило язик рабів і слуг на рівні з цивілізованим язиком їх панів і зі священним язиком богослужебних книжок, судебників і літописів!

Чи ж не міг уряд подумати, що нагадуванє про права руської церкви, про освіту, про уживанє сего давно забутого язика в народніх школах, котре так часто повторяло ся в урядових актах руської консисторії, прокрало ся якимось способом із актів між молодих людей і викликало між ними сей для него дивоглядний рух? Та й сама молодіж чи ж сим самовільним поступуванєм не вивідала послушенство своїй безпосередній власти, свому архипастиреві, котрого обовязана була безусловно слухати? А особливо, коли показало ся, що ті самі молодики забули ся до того, що загнали ся в переступні політичні конспірації, в тайні товариства, і що для них властиве місце не в семінарії але — в криміналі; коли показало ся, що вони окрім того зносять ся якимись таємними способами з писателями російськими, українськими, дістають від них книжки, і — *horribile dictu!* — можуть від них заразити ся гадками, від котрих уже на саму споминку Високо Пресвященному мороз переходив по тілі! Аджеж у Росії в трицятих роках майже вся українська людність, що лишила ся була після 1794 до 1796 року в унії, перейшла на православіє, так що лишила ся ще лиш Холмська дієцезія! (P e l e s z, Geschichte der Union, II, 803—834) А що, як би і в Галичині так само — — —? Від людей, котрі пла-

чуть над якими-сь мужицькими піснями, братають ся з мужиками і розкопують могили, мож усего надіяти ся!

Лиш подвоєна строгість, знищене тих стремлінь у самім зароді, придалене кожного, хто смів хоть би найневиннішим фактом показати, що й він причастний до сих переступних стремлінь, могло завчасу відвернути грізні небезпеченства. Тоді і уряд мож буде переконати, що він на виплекане ним више духовенство навіть тоді може безусловно рахувати, коли б воно для доказаня своєї благонадежности і вірности мусліо звернути ся против свого питомого народа, против своєї питомої крови. А доказати се мож було дуже легко. Заведене, в котрім ті небезпечні руські революціонери виховували ся, стояло під безпосереднім доглядом консисторії і митрополіта, вся будучина семінарїста лежала в єї руках. Побіда була отже дуже легка а лаври богаті. А крім того і ширене шкодливих стремлінь між публікою дуже легко мож було спинити і тим способом заслужити собі на похвалу і одобрене уряду. Бо цензором для книжок писаних руським письмом був руський професор і крилошанин (Венедикт Левіцький).

Зараз першу книжку, котру Шашкевич з товаришами хотів видати, альманах „Зоря“ на 1834 рік, цензор не допустив до друку; редакторів трохи не позамікано; у Шашкевича відбула ся ревізія, після котрої він знищив бувшу у него частину рукописі альманаха; сама ж рукопись застрягла в цензурі. (Коц. ор. сіт. XXIV Руського цензора зрештою, як каже Коц, тоді ще не було і „Зоря“ ходила до віденської цензури.) Та Шашкевич не упадав духом. „Коли не можна друкувати руської книжки ві Львові, то повезем єї до Відня, а коли там не пусять на світ божий, то лишаєсь іще свобідна Угорщина“, казав він своїм товаришам заохочуючи їх до витривалости і до дальшої праці (Зоря 1880, пор. статю Головацкогo, Слово 1879, ч. 27-29). Діставши ся 1835 р. до семінарії вже на богословіє він почав свою пропаганду між богословами словом і письмом; вплив єго на товаришів був невичайно великий. Особливо стишок на уродивни цісаря Франца 1835 р. зробив за-для гарно викінченої форми і за-для першій раз печатно ужитого народнього язика велике вражінє. „В тій малій пісоньці“ каже автор Молодої Русі, „заспівав він по святоруску, заспівав з широкої української груди: взбив ся соколом по над двістряньські ниви і взніс зобю в короткім але високім возлеті руське слово в нечасїї світи. Як блискавицею шибла тая малая пісня по землі Галича і розмноживши ся в тисячних переписках (печатано єї лиш в 250 прим.) і трафивши кождому до серця розвітила ясніше цілє народнього желанія і стала ся, кругло сказавши, основним звуком для молодих письменників Галича“ (Зоря Гал. 1850, ч. 88).

Сєго ж року Шашкевич виглосив перше руське слово до питомців, а першого октября три семінарїсти, Шашкевич, Велчковський і Устїянович виглосили одного і того сажого дня в трех львівських церквах руські проповіді. Се була не лиш національна манифестація з їх боку, але й свого рода демонстрація против семіварської власти: вони бояли ся, що їм по руськи не позволять говорити, і подали

польські письменні вироби ректорови до одобреня (Коцовський op. cit. XXV).

Але вже 1836 р. митрополіт сконфіскував зовсім лояльну оду Антона Могильницького до архикнязя Франца-Карла і сховав запечатаний увесь наклад у своїй хаті за те лиш, що була печатана гражданкою! (Йос. Левіцький, *Das Schicksal der galizisch-russischen Sprache und Litteratur. Jordans Jahrbücher für slav. Lit.* 1844).

Вже після сих перших перешкод молоді писателі, побачивши несподівано против себе старше покоління, старали ся оминати все, що могло визвати против них тяжку его руку. В Русалці Дністровій, напечатаній з осторожності в Пешті сербськими приятелями Головацкого, нема анти-польських поезій Шашкевича ані его историчної розправи „Хмельнична“, котра мала також увійти в недопущену до друку „Зорю“. Дух цілої книжки дуже сувокийнний і лагідний. Але і се не помогло нічого. Бо всеж таки на цілій книжці лежала печать нових стремлінь. І язик єї був „революційний“, бо мужицький, і напечатана вона була не кирилицею але гражданкою. і окрім того допустила ся ще й нового і тяжкого гріху — нової правописі. „Хочемо зачинати, про те знати нам конче, яке теперішному язикови істинное лице; за-для-того держамисьмо ся правила: „пиши як чуєш, а читай як видиш“, каже в переднім слові Шашкевич. За-для сеї непростимої новизни руський цензор надійшовший з Пешту до Львова увесь наклад Русалки сконфіскував (Коц. XXVI, XXVII) і треба було аж громів 1848 року, щоби єї видобути в консісторських пивниць.

А на авторів єї посинались нові переслідуваня. Індагаціям, при-ткам не було кінця. Товариші могли лерви-не-ледви о стільки оборо-нити ся, що їх не віддано під суд і не прогнано (Коц. XXVI). Шашкевича вправді висвятили, але загнали на нужденну капелянію і до самої смерти не платили ніякої пенсії. Бідував нещасливий Мар-кіян може ще гірше як за шкільних часів і нераз у сусідів випрошу-вати мусів по чвертці пшениці, бо не було з чого жити (тамже). Зане-павши з тяжкого бідованя ще за шкільних часів, він скоро (1843 р.) в 33 році, під сими новими ударами умер. Головацький скінчив бого-словіє і оженив ся, але довгий час митрополіт не хотів его висвятити, так що він гірко мусів бідувати і Зубрицький в листі до Погодіна пи-ше, щоб він Головацкому гонорар (за якісь літературні праці) присла-в грішми (Письма 563, 564). Вагилевича митрополіт також не хотів висвятити за те, „quod fovere videtur nexum cum scriptoribus rus-sicis“. „Прикро ми дуже“, жалує ся Вагилевич Погодінови, „учити ся теології ні нащо, а потому по 3 годах отримати таке слово від святи-теля нашого. Ходжу я коло того, аби его можно відмінити, але дуже думітую; а коли так, я зістану ще студентом медико-хірургії“ (Лист в 9. іюля 1843, Письма 640).

Строгости сеї допускав ся митрополіт і підвладний ему цензор не лиш против сих трьох писателів. Біблійну історію Штаффа переве-дену з німецького Іваном Лавровським цензор не позволив напечатати, поки єї в консісторії не пересували на церковний лад; так само ста-

ло ся з переведеним з німецького учебником для сільських шкіл. Єрархічний натиск ішов так далеко, каже Яків Головацький в *Zustände der Russinen in Galizien* (Jordan, Jahrbücher 1846, стор 361—379), що цензор не допустив до печати розправу Ламартена „О обовязках духовного стану“, переведену на церковне після перекладу польського напечатаного в галицькій газеті, що найневинніші писаня, переважно переклади, як на приклад: „Хлоп мільонер“ перевід з німецького, розправу про те, як Словане вираховують день великодний, переведену також з німецького, біблійну історію переведену з німецького, методіку (з німецького), перевід Конрада Валленрода, переклади з Анакреона і Карпінського, Йосифа Левіцького Руську Ортографію, его Другий лист о руській літературі, історію Галичини, Гарасевича історію руської єрархії, Лозінського руську Граматику і багато других книжок цензура не позволяла печатати; що критикувала не книжку але автора, его особистість на вагу клала і підозрівала.. „Як же при таких обставинах може література розвивати ся? — каже Головацький далі — В якім дусі і яким способом мають автори писати?.. І що ж вийде з того всего, коли автори стративши марне тільки часу знеохотять ся до праці?!... Але митрополіт посуває ся ще далі! Він навіть будущині хоче замкнути уста. Перед кількома роками наказав віденьським семінаристам, між котрими деякі відважились були печатати поезії, щоб жаден з них не важив ся що небудь писати і печатати.“

Йосиф Левіцький ще від 1839 року носив ся з гадкою видавати газету. Довго его гадка оставалась гадкою. Аж 1842 р. він подав до губернії о дозвіл на видавництво „Бібліотеки бесід духовних“. Губернія спитала ся митрополіта і перемиського єпископа о їх гадку. Перемиський єпископ Снігурський рад був газеті, але митрополіт усіма силами старав ся перешкодити проктованому видавництву. А коли уряд 1845 року таки на видаванє позволив, то він всім своїм підвладним наказав брати участь в газеті, а на редактора написав донос, що видаванє газети не може бути ему повірене, бо він свої статі не печатає дословно після цензурованої рукописі, але позволяє собі в ній переміни. Зроблене слідство показало вправді невинність редактора, але підозрінє було кинене і дозвіл на видавництво відобрано.. (Головацький, *Zustände*. Інтересний проспект сего видавництва опублікований був І. Франком в черновецькій „Руській Школі“ 1891, вип. 2 стор. 115—117.)

Легко зрозуміти, що се переслідуванє народньої літератури викликало між руськими писателями глибокий жаль до митрополіта. Головацький в наведеній статі живо виповідає той жаль против него. „Ми сподівали ся кращої будущини (як Левіцький став митрополітом), каже він, бо митрополіт показував ся щирим Русиною; але від коли він порідняв ся з польською родиною Станькевичів, его переконаня перемінили ся. І справді, гроші, котрі він ужив на добра Збора і інше, могли би були в протягу часу сотворити цілу літературу; гроші ті, кривавий піт его підданих і одновірців, могли би були, ужиті на добрі

ціли, принести вже тепер як найкращі користи... Що би він, чоловік на найвишнім уряді, найбагатший Русин, міг був зробити для добра свого народа!.. А що він зробив від 1813 р., від коли став єпископом? Чия се робота як не его, що руська мова і література так низько упала? Хто їй усюди кладе перешкоди? Які наслідки мали его канонічні візитації як не ті, що він сіяв сварню і роздор між шляхтою, для котрої був такий услужний і котрій так кадив у своїм пасторальнім листі з 1841 р., і між духовенством, з котрим обходив ся майже як деспот?.. Ще ніхто не чув промови архипастиря до народа в рідній мові, а прці ж він не міська дигина, але простий сільський попович. Він вибрав собі людей без самостійного характеру, готових на всі услуги для его темних цілей і окружив ся ними. Він дав семінарії той скривлений напрям, котрий вона тепер має, віддавши ректорат людям неспосібним до такого уряду... Колисе семінарія була красою Русинів, надією рідного краю. А в теперішній семінарії самі єзуїтські гіпокріти, польські ренегати, підлі прислужники... Дзвінок єсть ручкою, котра сю машину вводить в рух і дресує до поверхової побожности, одним словом, семінарія заведене для годованя і виховуваня людей без духа і ідеї. Читане книжок семінаристам строго заказане; кожде відзначене молодих талантів, кожде сміливе слово будить підозріне. Ректор закаує читати Гете, Шіллера, Оссіана; молоді люде не сміють навіть читати польську газету, котра виходить ві Львові, ані книжки з універсітетської бібліотеки, ба навіть Раковецького книжку „Prawda ruska“ і Карамзіна історію Росії в німецькім переводі, котрі суть в бібліотеці семінарській, не вільно читати.. Митрополіт пише пастирські посланія, та вони не писані в дуці християнської любови, але в дуці реакційних стремлінь; з них видно лиш унижене підхлібство шляхті і сліпу ненависть против Гарасевича... Недавно виробив він для 13 молодих Русинів місце в Collegium de propaganda fide в Римі. По довгім шуканю найшов нарешті шість хлопців, котрих справді вислав до Риму, що би там вивчились римського духа і его потому Галичанам виювали, бо Єзуїти не гідні его защенити в тверді руські голови. Кажуть, що коли дерево не мож розрубати зелізною сокирою, то треба взяти дерев'яний клин і вбити его в щілину зроблену сокирою. Митрополіт посилав руське дерево до Риму, що би его римською сокирою на клини обтесали; а ті дерев'яні клини мають колисе розколоти народній руський пень, бо зелізні сскири дармо силували ся і его лиш порисували...“

Так заходив ся митрополіт і его приближені коло змагань літературних руської молодіжі. Его заходам треба приписати в переважній часті, що ті змаганя так мало принесли реальної користи і для літератури і для народа. Бо сполошені робітники ховали ся тепер зі своїми працями, з котрих найбільша часть зосім пропала в рукописах; а та молодіж, котра безпосередно наступила після Шашкевича, навчена гірким досвідом своїх попередників, не конче й горнула ся до роботи, котра з собою приносила тільки гірких розчаровань. Чого не досягала може система урядового вихованя, те ломало ся під рукою митрополіта:

затирали ся самостійні характери і індивідуальности, а виробляла ся та рівнодушність для висших стремлінь і брак ініціативи, котрий в рівній мірі характеризує покоління попередивші часи Маркіяна і покоління виховані в десятиліттю слідуєчим по упадку его кружка. Навіть на людях, котрі провадили цілий рух, відбив ся убиваючий вплив митрополита не лиш в матеріальнім але і в моральнім відношеню. Декотрі, як Шашкевич, гинли перед часом; декотрі, як Головацький, на довгий час замовкали; а декотрі, як Вагилевич, котрі не могли або не хотіли покинути своїх праць, калічились і пропадали морально. Як риба об лід товк ся сей нещасний чоловік о тяжкі обставини; его нервовий, вразливий темперамент шукав виходу зі свого незавидного положеня то в науці, то в усіляких плянах і помислах, кидав ся то в той то в сей бік. Але нужда ломить і не таких людей. А він був дуже бідний, ще бідніший, як кождий інчий Руснак, і хотів жити і вісти як другі... Той не кидаймо на него каменем за те, що заблудив ся нарешті там, куди би не слід було заблудитись товаришеви Шашкевича. Не на его совісти лежить відвічальність за его упадок...

Стремління Шашкевича і товаришів упали. Сполучені сили уряду і висшого духовенства руського знишили їх в зареді. Але чи осягнули вони тим знищенем усе, чого бажали?

Ніде правди діти: в переважній половині вони свою ціль осягнули, бо убивши змаганя руської молодіжи до літературного відродженя убили в великій часті всі ідеальніші пориви, котрі житю молодіжи додають стільки свіжости і поезії. Замість ідеальних поривів ми бачимо тепер усі ті прояви, котрі характеризують часи морального упадку; погоню за грубими, змісловими роскошами, в котрих потапає вся енергія і змисл для висших потреб жита, бездушні літературні арлекінади, котрі своєю тріivialністю і бездарністю живо показують ріжницю і пропасть між тим, що було, а тим що є. Порівнаймо Шашкевичеві патріотичні поезії і бесіди, его Псалми Русланові з такими річами як „Mowa Żydowska Starozakonnego Rabina nowo-obranego Chaima w czasie ostatnich zapust miana przez Naumowicza samego Rabina przy installacyi na ową posadę“ або з одою „Do moi tabakierki łył Stych Wełmożnomu Panu Bazyłomu de Bilinskomu petomcewy III. r. jako najzasłużeńszomu i perwyszomu Nosożywciu wid kolegiw jeho poswiazczennyj, deklamowanyj czerez Stefana Floriańskahо petomcia III. roku, sławnoho tabacznyka, obojęzykiw majstra i perwyszoho szmatiara wo deń 1. Maja 1847“ *) Псалми Русланові і Ода до табакерки! Проблиски глибоко-ідеальної поезії і пустий сміх блазня, для котрого все — табака!

Коли отже се була ціль політично-церковної реакції, то вона єі осягнула. Але коли вона хотіла тим заткати всі шпари, якими продирали ся в семінарські мури політичні і революційні питання, що бурили

*) Вірші ті з ласкаво доставлених нам рукописів будуть напечатані в перших книжках слідуєчого річника „Житя і Слова“. Ред.

тодішній світ, то се їй не вдало ся. Вона убила лиш руські стремління і зробила з руської молодіжи моральних калік. Але і ті каліки були люде, у котрих хоть часом било серце живіще, „тужило за чимось, ждало чогось-то“, а не маючи можливости убрати ті бажаня в відповідну для Русина форму, убирало їх в інчу, котра в таким чаруючим світлі показувала себе світові. То була форма польська. Так було завше і буде й далі в Галичині. Русин, котрий за-для яких небудь історичних або політичних обставин не може бути в Галичині Русином, а має ще хоть троха живої іскри в собі, буде Поляком, бо окрім руської, мужицької ідеї, се єдина ідея, котра в Галичині жива. Так було і тут. „Власне для того,“ оповідає Наумович у своїй автобіографії (Наука, 1871, стр. 360), „що читане всяких книжок було заказане, кортіло кожного книжки читати, і то з тим більшою охотою, чим більше яка книжка була заказана; а же тогди (1844) польські діятелі приготворяючи ся до революції, найбільшу увагу звернули на семінарію, то піддавали питомцям всякі книжки польські патріотичні і революційні, з Парижа і Лиска. Тогди бувало ідеш улицею, приступит до тебе який Полячок, склонить ся: *dzień dobry!* Заговорит з майки туди сюди, уже і твій приятель, уже і підсуває тобі книжочку і обіцює, що іще більше дасть. Принесеш таку книжку до семінарії другі довідавши ся, що ти щось читаєш, уже пхають ся до тебе: дай і нам! І так переходить така книжка з рук до рук. А що в таких книжках против правительства писали, а правительтво з поліційним своїм рядом не мало у молодежи сімпатії, то розпространеніє таких книжок дуже скоро поступало, в Польщі виділи ми саму найбільшу мученицю за свободу і так польський дух приймав ся і ширив ся між синами і будущими предводителями руського народа...“ Рік 1848 застав молодіж семінарську майже зовсім ополячену.

Туди завело молодіж руську старше руське покоління в спілці з тодішнім поліційним урядом. Ті великі надії, котрі розбита громада Маркіянова привязувала до своїх літературних змагань, розвіялись марно, і тим більшою стала тепер безнадійність, котра єї огорнула, коли таким наглим способом їй загородили можливість до чесної, безкористної праці. Сумно і важко стелилась перед єї очима будучність народа, котрого гіркій доли вона мусіла тепер придивляти ся з заложеними руками. „Нема надії на ліпшу будучину“, каже Головацький 1846 р., „неуправлене поле руської літератури і просвіти стоїть пусто і понуро, і мрачно лежать на нім чорні хмари.“ А Маркіянів товариш Михайло Козанович згадуючи єго і часи Русалки Дністрової каже: „Но коли невинну Русалку твою зачали самі Русини поругати і прослідувати, від тогди я понав в тугу і мої чувства закрились в болестнім серци; віддалений від тебе, зівстав я без потіхи, без роду і друга! Чувства любви к твоїй донечці горіли довго в серци огнем неугасимим, а гробне мовчане осіло на устах спалених! Все замовкло — надії наші уснули — і ти невіджалуваний загас!“ (Зоря 1880) А Микола Устіянович виспівав те саме чуте безнадійности в прекрасній пісні, де між іншим сказано:

Невісто мила, печальна мати,
 Ой лиши з руська дитинці співати!
 Бо руська думка — сумний хрест на гробі,
 А руська мова — сором на подобі,
 А руське серце — туга степовая,
 А руська доля — сирота німая!

Іван Заневич.

СТАРИ ХАРТИ ВІЛЬНОСТІ.

II.

Середньовічні англійські харті.

4. Великі харті вільності.

Король Джон був мов навмисне створений напроти ідеалу, котрий виложив архієпископ Губерт у своїй коронаційній промові. Роскішний, ласий до жінок, здирливий, нездержний на язик, дразливий і недобрый і при тому безхарактерний, непостійний, — він мусів обриднути панам духовним і світським і богатим міщанам, а в той же час не мав у собі нічого такого, що б могло прихилити до него простіших людей. З перших же часів свого царювання він поставив проти себе висні стани, більш усього зборами грошей без їх згоди. Вже в 1201 р. барони заявили королеви, що не підуть з ним на війну на континент, коли він не буде шанувати їх прав. Так і зробила більша частина їх незабаром, але король у 1203 р. вказуючи все те, що він втратив землі на континенті через те, що барони єго покинули, наклав на їх землі новий не легкий податок, котрий їх ще більше обурив. Незабаром в 1205 р. дійшло до острого конфлікту між королем і духовними в поводу постанови наслідника архієп. Губерту, котрий умер в 1205 р.

В усій католицькій церкві боролись тоді три способи постанови церковних достойників: 1) вибір товариствами духовними (капітулами) при більшій або меншій згоді во світською людністю, по крайній мірі